

ЗВО УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

**Образи українського козацтва та гетьмана Мазепи у французькій
пресі початку XVIII ст.**

Студента IV курсу

Групи HIS-18/B

Лагуна Юліана Андрійовича

Науковий керівник:

Доктор історичних наук,

професор

Ададуров Вадим Валентинович

Львів 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ОБРАЗИ УКРАЇНИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПРЕСІ	9
РОЗДІЛ II. ПОГЛЯД ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРЕСИ НА УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО	19
2.1. Становище козацтва на ранніх етапах (1700-1706 рр.)	20
2.2. Українські козаки на завершальних етапах війни(1707-1709 рр.)	30
2.3. Преса про козацьких лідерів	40
РОЗДІЛ III. ОБРАЗ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПРЕСІ	46
3.1. На московській службі (1700 – 1708 рр.)	49
3.2. Під протекцією шведського державця (1708-1709 рр.)	59
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	74

ВСТУП

Актуальність нашого дослідження обумовлена зверненням до напрочуд злободенної теми сприйняття України та її населення на Заході. Попри очевидний упродовж останнього століття інтерес до цієї тематики, дослідникам таки не вдалося охопити своєю увагою всю багатоманітність джерел, у яких таке ставлення відобразилося. У той час, коли основна увага істориків зосереджувалася на наративах індивідуального походження (таких як наукові чи подорожні наративи), джерела масового характеру, як от преса, розглядалися фрагментарно, без врахування довготривалого впливу їх контенту на уявлення читацької аудиторії. Системний аналіз такого історичного джерела, як давня преса, потребує розгляду таких фундаментальних аспектів, як соціокультурний контекст її функціонування, джерела походження оприлюдненої інформації, інтерпретація отриманих даних редакторами, зміст інформації та її соціальна логіка, рецепція інформації читачами та перетворення її в індивідуальні та соціальні уявлення. Ба, навіть передання екзотичних назв й імен західними мовами може стати особливою темою дослідження. Все це коло питань спонукає дослідника преси до використання теоретичного та методологічного інструментарію інтердисциплінарної історії, зокрема більш соціологічного, психологічного та ін. підходів, а отже – до осучаснення історіописання. У цій роботі ми лише окреслюємо загальний вектор руху у згаданому напрямку, зосереджуючись здебільшого на джерелознавчому аспекті, а саме – впровадженні до наукового обігу майже або почасти невідомої українським історикам інформації двох джерел масового характеру - французьких газет ранньомодерного періоду *Gazette de France* (під той час *La Gazette*, далі - *Ля Газетт*) та *Mercure Historique* (*Mercure Galant*, далі - *Меркюр Галант*). У цих збірках новин із Франції та з-поза її меж представлено у тому числі різноманітний контент уявлень про Україну та таку соціально-маркерну групу її населення як козаки.

Метою дослідження є виявити усі згадки про Україну та козаків упродовж окресленого нами хронологічного проміжку в контенті Ля Газетт та Меркюр Галант, прокоментувати їх та спробувати інтерпретувати цю інформацію у контексті загальних знань про ту історичну епоху.

Завдання.

- Виявити відповідну завданню інформацію у всій сукупності номерів Ля Газетт та Меркюр Галант.
- Визначити кореспондентські осередки в європейських містах, які повідомляли вищезгадану інформацію у Париж.
- Провести аналіз цих повідомлень та виявити їх головну тематику. Ідентифікувати назви, імена, події.
- Спробувати реконструювати параметри українських (козацьких) образів, що формувалися в уяві читачів цих новинарників.
- Проаналізувати контент на наявність хиб, яких могли допуститися дописувачі, визначити певні аналогії з відомими нам за іншими джерелами історичними подіями та фактами і перевірити їх на наявність співпадінь/розбіжностей.
- Окремо буде розглянуто образ козацького гетьмана Івана Мазепи, таким яким він постає у численних наративах дописувачів й інтерпретації видавців.

Об'єктом дослідження є Ля Газетт та Меркюр Галант.

Предметом дослідження є уміщені в Ля Газетт та Меркюр Галант наративи, що стосуються топонімів «Україна» і «Козацький край», таких соціальних категорій як «козаки», «гетьман» тощо. При дослідженні вище згаданих топонімів важливим моментом є аналіз описів місцевості, виокремлення художніх описів уявних територій, впливу екології та клімату на її жителів, а також військових дій, від яких зазнавали кривди населення. На додаток, варто прослідкувати наскільки добре у пресі передали позицію козаків та їхніх ватажків щодо політичних питань та їх участі у війні, яка точилася між чотирма монархами за розподіл сфер впливу в Ліфляндії та Естляндії. Чи враховувалися їхні бажання

сторонами конфлікту? Як винагороджували чи карали козаків? Що спричинило їх міграцію від одного володаря до іншого? Ключовим тут буде ставлення та форма образів, які формувалася про козацтво в оповідях французьких газетярів.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють 10 років одного з найбільш напружених періодів української минувшини - від початку Великої Північної війни у 1700 р. до смерті гетьмана Івана Мазепи у 1709 р.

Географічні межі дослідження представлені у вужчому розумінні територіальним ареалом уживання назви Україна на початку XVIII ст., у ширшому - участю козацького війська в бойових діях європейських монархів під час Великої Північної війни.

Методи дослідження. Для виконання поставленого завдання використано тематично-хронологічний підхід, а також, з метою виявлення та дослідження контекстуальних образів, - метод контент-аналізу. Для дослідження мережі кореспондентських повідомлень Ля Газет застосовувався системно-структурний метод (йдеться про низку осередків у Швеції та Речі Посполитій). При дослідженні Ля Газетт виокремлено усі наративи (поголоси, чутки, листи, особисте спілкування та маніфести), на основі яких формується образ уяви масового споживача інформації – французького читача преси. За контентом газети можна реконструювати риси образу Івана Мазепи, для чого нами було виявлено основні епітети, характеристики та конотації, що ними наділяли українського гетьмана французькі газетярі та їх дописувачі. Грунтуючись на цих описах, можливо розробити «когнітивну мапу»¹, що узгляднила би процеси та ідеї, які вплинули на формування уявлень про особу гетьмана на Заході. Серед питань, які намагаємось заторкнути в нашому дослідженні, хотілося б відзначити такі: 1) чи впливали на формування образу гетьмана у французькій пресі він сам, московський та шведський монархи? 2) чи спостерігається у французьких наративах поширений після 1708 р. образ «зрадника», яким Мазепу охрестили московити? 3) чи міг в уявленні читачів періодики формуватися образ таємничої

¹ Шенк. Ф. Б. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе Политическая наука. Политический дискурс // *История и современные исследования*. Вып. 4. Москва, 2001. С. 4-17.

особи та примарного «короля» України? 4) чи відображено у аналізованому нами джерелі його стосунки з головними дієвими особами воєнного конфлікту 1700-1709 рр.? 5) як прослідковується роль Мазепи як керманіча козацької державності XVIII ст.?

Дослідження контенту французької преси цього періоду під окресленими кутами зору здійснювалося досить рідко. В **тематичній історіографії** до дослідження образу Івана Мазепи в західній пресі зверталися діаспорні публіцисти Ілько Борщак² та Теодор Мацьків³, сучасний швейцарський історик Андреас Каппелер⁴, а також вітчизняні автори Валерій Шевчук⁵ та Олександр Гуржій⁶. У зв'язку зі схильністю Ілька Борщака до надмірної ідеологізації, селективності, вад при перекладі, осучасненої термінології тощо, його роботи потребують додаткового аналізу та переосмислення під час цього дослідження. Для перевірки контенту французьких газет залучено найбільш значущі роботи загального характеру про вищезгаданий період, зокрема праці росіянки Тетяни Таїрової-Яковлевої⁷, діаспорного історика Бориса Крупницького⁸, а також сучасних козакознавців Сергія Павленка⁹ та Тараса Чухліба¹⁰.

Джерельна база роботи. У 1631 р. в Парижі розпочинається друк урядового вісника *Ля Газетт*, завданням якого було пропагування інтересів урядової політики як в масштабах Французького королівства, так і поза його межами, в т. ч. й на східних окраїнах Європи. Кардинал Жан-Арман Рішельє особисто призначив головним редактором Теофраста Ренодо, з яким його поєднувала багаторічна дружба. Відтоді видавництво постійно перебувало в

² Борщак І. Гетьман Мазепа та тодішня французька преса // *Громадська думка*: Львів, 1920. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/100065>

³ Мацьків Т. *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709 рр* Мюнхен: Український Вільний університет, 1988. 286 с.

⁴ Kappeler A. *Vom Land der Kosaken zum Land der Bauern: Die Ukraine im Horizont des Westens vom 16. bis 19. Jahrhundert*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2020. 389 S.

⁵ Шевчук В. *Іван Мазепа*. Київ: Веселка, 1992. 132 с..

⁶ Гуржій О. *100 великих постатей і подій козацької України*. Київ: Арій, 2008. 464 с.

⁷ Таїрова-Яковлева Т. *Мазепа*. Москва: / Молодая гвардія, 2007. 272 с.

⁸ Крупницький Б. Нація у козацькій Україні 18-го віку // *Україна. Українознавство і французьке культурне життя*. Париж, 1952. С. 605-608.

⁹ Павленко С. *Іван Мазепа*. Київ: Видавничий дім альтернативи, 2003. 315 с.

¹⁰ Чухліб Т. Мазепинська Україна між Російською та Шведською коронами: дилема вибору протекції // *Український історичний журнал*. Київ, 2009. №. 2. С. 16-39.

руках нащадків Теофраста. Ля Газетт довго була лідером як найбільш інформоване подання закордонних новин, які надходили від Американських колоній до Московії, від далеких берегів Скандинавії до Сицилії. Газетт виходила кожної суботи на чотирьох листах (на восьми від 1642 р.), що нагадували звичайного зошита, але на початку кожного наступного року Ренодо формував том з усіх зошитів-газет (не менше 400 і не більше 1200 ст.), що були видані протягом попереднього¹¹.

Натомість Меркюр де Франс (тоді Меркюр Галант) задумувався як журнал літературно-критичного змісту і отримав королівський привілей на видання у 1672 р. Першим редактором призначено полеміста Жана Донно де Візе, й найбільшим успіхом користувалась його колонка світської хроніки, де повідомлялись новини з французьких салонів та двору. Ймовірно, що саме обговорення при версальському дворі подій в Східній Європі сприяли потраплянню новин з України до цього видання. Перші випуски цієї періодики виходили нерегулярно, однак від 1677 р. видання стає щомісячним (до 400 ст.).

У нашій роботі вдалось виявити в контенті Ля Газетт – 271 повідомлення, прямо чи побічно дотичні до української тематики. Натомість, через низький рівень зацікавленості серед редакторів видання Меркюр Галант, у ньому знайдено тільки 2 повідомлення. Слід сказати, що це джерело не виправдало наших початкових очікувань щодо його змістовної частини у контексті України.

Структура роботи. Бакалаврська робота складається з трьох розділів.

У першому йдеться про політичні, соціокультурні та географічні маркери. Грунтуючись на контенті преси, здійснено спробу реконструкції ареалу вживання топонімів «Україна» та «Козацький край».

У другому розділі розкривається багатство та різноманітність згадок про козаків, які є соціальною групою, що уособлює собою ранньомодерну націю (без відносно рідко згадуваних селянства, міщанства та духовенства). Окрім того, прослідковується роль козаків у контексті воєнних подій 1700-1709 рр. При тому

¹¹ Мелещенко. О. К., Черняков Б. І. *Журналістика Франції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1597>*

пробуємо зрозуміти який вплив могла мати згадана інформація на уявлення, що формуються у французького читача про козацтво та його лідерів.

У третьому розділі досліджуються повідомлення французьких таблоїдів *Ля Газетт та Меркюр Галант* про Мазепу. Основна увага приділена інтерпретації мовленнєвих фігур, маркерів, характеристик та конотацій, якими французькі дописувачі оповідали своїй аудиторії про події Великої Північної війни та роль у ній цього гетьмана.

РОЗДІЛ І. ОБРАЗИ УКРАЇНИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПРЕСІ

У процесі дослідження французької преси початку XVIII ст. важливо звернути увагу на те, за допомогою яких маркерів (географічних, політичних, персональних, соціокультурних) вони окреслювали цей простір, що був недоступний їм у безпосередньому досвіді. Термін «Україна» (Ukraine) віддавна використовується виданням Bureau de Adresse аби повідомляти новини про край, що знаходиться на Сході Європи між Річчю Посполитою та Московським царством. Вперше використання цього топоніму зафіксоване у виданнях 1648-1649 рр. у період Хмельниччини і відтоді час від часу його можна зустріти у подальших випусках *Ля Газетт*¹². Проте найвищого рівня уживання досягає у період гетьманування Івана Мазепи, адже упродовж 1700 – 1709 рр. його подибуємо у контенті *Ля Газетт* близько ста разів. І хоч у 1700 р. у зв'язку з виступами лівобережних козаків проти Речі Посполитої про Україну згадується тільки два рази, а за рік лишень один раз (у випадку підбурення Семеном Палієм козацтва супроти Івана Мазепи, що вилилось у повстання), у 1702 р. про Україну вже йшлося 4 рази у зв'язку з описом локацій виступу Палія. Але 2 рази під 1703 р. у дописах про завершення повстання Палія, якого ув'язнив гетьман Іван Мазепа, що перебував у конфлікті з очільником повсталих козаків. Одна згадка у 1704 р. містить дрібку інформації про боротьбу між шведами та московитами, адже козаки були активними учасниками цього конфлікту. В Україну приходить відносний спокій. У 1705 р. маємо 2 згадки у повідомленнях про припинення військових дій між Річчю Посполитою та Московією. Однак у 1706 р. маємо дискурсивний вибух: 15 згадок! З них довідуємося про укладення двосторонньої угоди між цими державами, що готові спланувати свої спільні дії проти шведів під час Великої Північної війни, але перші труднощі вже з'являються у 1707 р.,

¹²Лагун Ю. *Gazette de France як джерело до української історії в часи Хмельниччини (1648-1657 рр.)* / Гуманітарний факультет. УКУ: Львів, 2020. С. 1-43. (попередня кваліфікаційна робота); Боршак І. *Триста років тому в Україні. За паризькою газетою «Gazette de France»* // Париж: Україна. Українознавство та французьке культурне життя, 1949. Вип.1. С. 35.

коли аж у 17 дописах про Україну порушується питання виконання пунктів договору з обох сторін, який видався неефективним через низку саботажних дій, що їх вчиняли як козаки, так і поляки. Найбільша кількість повідомлень про Україну зустрічається у 1708-1709 рр., їх налічуємо, відповідно, 27 та 23. Це період, коли активні військові дії переходять на українські терени з просуванням польсько-шведського війська, до якого приєдналися козаки та гетьман Мазепа.

Наразі необхідно пояснити, чому у зазначений період увага дописувачів французького новинарника була звернена до України. В центрі уваги Ля Газетт опиняється системний конфлікт у Східній Європі, відомий як Велика Північна війна. Конфлікт проходить між трьома могутніми мілітаризованими державами – Річчю Посполитою, Московією та Шведською імперією, однак Гетьманщина є сателітною державою під зверхністю московського царя, а тому четвертою стороною у війні можемо вважати Івана Мазепу та його козацьку Україну. Відповідно, французьке видання було зацікавлене у поширенні інформації зі всіх куточків Східної Європи, у т. ч. України, яка потрапляє на європейські карти французького картографа Гійома де Боплана у 1650 р.¹³

Природньо, що у описі віддалених і екзотичних для французів територій паризькі газетярі мусили довірятися своїм дописувачам, тому нерідко публікували суперечливі, ба навіть фантастичні відомості про об'єкти чи явища, безпосереднім учасником яких вони не були. Як і у випадку кожної іншої інформації, в уяві її реципієнтів формувалися образи віддалених географічних і соціокультурних об'єктів, подій, діячів. Під дією психологічних і текстуальних процесів процесів комбінування, гіперболізації, типологізації тощо, образи української дійсності виходили спотвореними, неадекватними дійсності¹⁴. Акцентування уваги в французькій пресі на козаках, як домінуючого маркера серед українського населення, закарбувало в свідомості її читачів асоціацію

¹³ Guillaume Levasseur de Beauplan. *Delineatio Generalis. Camporum Desertorum vulgo Ukraina cum adjacentibus Provinciis* 1650. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://likbez.org.ua/ua/boplan_1648.html

¹⁴ Ададуrow В. “Наполеоніда” на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. / Вид. 2-ге, доп. і переробл. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2018. С. 72-73.

України із «Краєм козаків». Як можемо спостерігати, цей уявний образ проіснував ще кілька століть по тому.

Асоціювати образ України у просторовому вимірі для читача цієї газети можливо за великою кількістю географічних назв, природних орієнтирів та опису кліматичних особливостей, політичних кордонів та геополітичних розподілів тощо, згадки про які містяться у *Ля Газетт*. Розпочати ознайомлення з цим контентом логічно буде з аналізу згадок кордонів України на політичній карті Східної Європи. Північні кордони простягалися у межах січки Сейм, поблизу знищеного Батурина, що ми припускаємо у повідомленні з Гамбурга під 2 травня 1710 р.: «Замість того, щоб звільнити князя Вишневецького, він дав його відвезти до Батурина на річці Сейм, наприкінці України»¹⁵. Звідси зрозуміло, що українські землі межували з Литвою, адже під 1706 р. повідомлялося, що єпископ Луцький отримав листа від гетьмана Мазепи (*Général des Cosaques* - гетьман козаків), в якому мовилося, що цар прибув назустріч йому до Мінська, який знаходиться на північ від Батурина. Тут же 25 березня відбулася військова рада, після якої український гетьман зостався протягом усієї весни 1706 р. в Литві біля царя¹⁶. Також з попереднього допису можна висувати, що неподалік знаходиться Смоленськ, про який згадує дописувач з Варшави під 31 березня 1706 р. – від табору під Гродно гетьман Мазепа зі своїми 40-тисячними військами прямує у Смоленськ, проте з часом він віддає наказ частині своїх вояків розвернутися в бік України, де вони могли відпочити до його повернення¹⁷.

Західні кордони України описані в повідомленні під 30 жовтням з Гамбурга, звідки дізнались, що генерал Мазепа повертається до Дніпра і що він уже прибув до Львова з підлеглим йому військом, звідки він планує повернутися в Україну¹⁸. Отже розмежування України та Польщі уявно відбувалося на схід від Львова, що був підвладний Речі Посполитій та на захід від Дніпра. Крім того, з цього ж міста у листах датованих 1 вересня 1706 р., зазначається, що з Волині

¹⁵ De Varsovie // Gazette. 02.05.1710. №20. P. 231.

¹⁶ De Varsovie // Gazette. 16.04.1706. №20. P. 230.

¹⁷ De Varsovie // Gazette. 31.03.1706. №17. P. 194.

¹⁸ De Hambourg // Gazette. 30.10.1705. №47. P. 551.

та України надійшли вісті про те, що корпус московитів і козаків прибув на деякий час до Дубна, і вони очікують, щоб за ними не слідували будь-які інші війська противника¹⁹. У наведеному вище повідомленні можна зауважити, що Волинь та Україна згадуються окремо одна від одної, а отже Волинь не слід плутати з Україною. На підтвердження цього можна прочитати у наступному дописі: - «... що каштелян Волинський Вацлав Вельгорський, один із комісарів, які відправились до України, де чекав останніх побажань царя щодо умов повернення українських земель [Польщі]»²⁰. І вже згодом трапилось, що уповноважені республіки, які наступали з військами до кордону Волині писали, що замість того, що вони часто зазнавали вночі нападів з боку російських військових²¹. Тому наступна замітка ще більше переконує в просторовому розділенні земель Волині та України - «ми помітили, що пан Вельгорський, Волинський каштелян, який відповідає за повернення контролю над Україною, помер від хвороби»²². Похід волинського урядника до України періодично піддавався набігам козаків, які виступали проти передачі українських земель до Корони Польської і гнівались на поляків за давні образи²³. Це наштовхує нас на етнічний конфлікт, що історично виник між населенням земель Волині та України через асиміляцію волинських земель польською культурою.

Південні кордони України межували з Кримським Ханством, яке нерідко потерпало від такого сусідства, адже як повідомляли з Батурина в Україні, де проживав генерал Мазепа, туди прибув посланець паші серакського Юсуфа, щоб поскаржитися на те, що козаки із прикордоння робили наскоки в Татарському краю, де вони викрадали коней і вчиняли інші погроми: але не маючи змоги довести, чи то були запорозькі козаки, чи інші, гетьман не міг задовольнити його скаргу, хіба що, коли він викриє винних, їх обіцяли покарати²⁴. Козаки з України настільки надокучали татарам, що ледь не дійшло до військової інтервенції зі

¹⁹ De Varsovie // Gazette. 11.09.1706. №41. P. 482.

²⁰ De Varsovie // Gazette. 21.10.1707. №46. P. 542.

²¹ De Varsovie // Gazette. 08.11.1707. №48. P. 565.

²² De Varsovie // Gazette. 16.12.1707. №2. P. 14.

²³ Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 204.

²⁴ De Varsovie // Gazette. 09.03.1708. №14. P. 161.

сторони Ханства: «... що він тільки чекає останніх наказів з Константинополя про похід війська, яке має супроводжувати його, і увійти з Ханом на Україну зі ста п'ятдесятьма тисячами татар»²⁵. Поруч з татарами розташовувалась Молдавія, яку французькі дописувачі назвали «сусідньою» - з Росії пишуть, що син Маврокордато, Господаря з Молдавії, прибув до Яффі: щоб завоювати серця своїх підданих, він скасував кілька накладень і дав опубліковану загальну амністію, яка привернула туди велику кількість людей із сусідніх країн, зокрема з України, які приїхали під його захист²⁶.

На східному напрямку простягається Московське царство, яке охоплювало увесь східний кордон з Україною, однак доволі дивно, що розташування Московії можна побачити тільки в одній згадці за 1708 р. Гетьман Мазепа написав листа до Воєводи Белзького, у якому просив вибачення за те, що не прийшов зі своїм військом на підмогу до Головчина, де відбулась однойменна битва 14 липня 1708 р., з якої переможцями вийшли шведи. Як виправдання, козацький керманіч отримав наказ від царя розташуватись у Мінському Воєводстві, щоб відрізати шлях шведському королю, який хотів увійти в Московію через Литву²⁷. Як сусідня до Литви та України держава, Московія могла розташовуватись лише на східному напрямку.

Накресливши політичні кордони, у межах яких розташовується Україна, вважаю за необхідне перейти до більш детального аналізу населених пунктів, що згадувалися в межах описаних вище кордонів. Само собою йдеться про великі адміністративні центри, такі як Київ, Чернігів. Про них французькі читачі дізнавалися з цілої низки повідомлень. Так, в одному йдеться, з посиланням на депешу з України, що цар привіз до Києва багато гармат і амуніції²⁸. Друге стосується вагомого для козаків міста Чигирин, куди козацький гетьман надіслав циркулярні листи, щоб попередити населення міст не перешкоджати польським комісарам, які мали прибути туди. Мазепа побоювався, що українське населення

²⁵ De Hambourg // Gazette. 29.08.1710. №37. P. 433.

²⁶ De Hambourg // Gazette. 18.04.1710. №18. P. 208.

²⁷ De Dantzic // Gazette. 29.08.1708. №38. P. 445.

²⁸ De Varsovie // Gazette. 17.04.1705. №20. P. 230.

сприйме вороже прихід поляків, а тому можуть напасти на них зі зброєю. Тому він надіслав такі ж листи до Білої Церкви, Канева, Черкас та інших міст України, також він повідомив, що населенню цих міст оголошено загальну амністію за повстання проти Польщі²⁹. У третьому дописувач пише про Чернігів, а також два дрібніші містечка Почеп та Радогощ (Стародубщина): «Ми лише дізналися, що шведська армія, продовживши свій похід на Україну, за Борисфен, прибула до столиці Чернігівського князівства на Десну. Вона уклала з козаками договір, за яким вони були зобов'язані постачати провіант для шведської армії і певну кількість війська; московити бажали запобігти їх приходу [шведів] в цю родючу країну, багату провіантом і кормом. Вони осіли таборами за тридцять п'ять ліг до Почопа і Радогоща, поблизу витоку Убідь, що впадає в Десну над Черніговом»³⁰. Останній допис присвячений гетьманській столиці - Батурину, куди прибув посланець до Мазепи. Неназваний чоловік почув їхню розмову, у якій обговорювали маневри шведського війська, збитки завдані українській землі та господарствам. Найбільш шокуючою є метафорична фігура, яку використав інформатор французів при описі втрат козацьких вояк – «надзвичайна кількість загиблих у Польщі козаків, так що йдеться про понад двадцять тисяч вдів»³¹.

До дрібніших населених пунктів, що могли асоціюватися уявою читачів Ля Газетт з Україною, в інших дописах можна віднайти ще такі міста як Ромни, Гадяч, Ніжин, Проскуров та дві фортеці, що відігравали значну геополітичну роль в конфлікті між Московією та Швецією. Білоцерківська фортеця довгий період залишалась камнем зіткнення між цими державами, що впливає з наступного донесення - комісари республіки, які врегулювали кордони на півдні з османами, повернулися до Львова і повідомили, що московити зайняли Білоцерківську фортецю в Україні, хоча це місце належить Республіці³². З наступної звістки можна акцентувати увагу на географічних описах розташування українських фортець: «ми отримали з України сумну новину, що

²⁹ De Varsovie // Gazette. 16.04.1706. №20. P. 230.

³⁰ De Hambourg // Gazette. 21.12.1708. №1. P. 1.

³¹ De Varsovie // Gazette. 02.07.1706. №31. P. 361.

³² De Varsovie // Gazette. 09.11.1703. №53. P. 622.

повсталі козаки зайняли Немирів, поблизу Брацлавської столиці Нижнього Поділля; далі вони готуються йти до Білої Церкви»³³.

На сторінках французької *Ля Газетт* також міститься інформація про її мешканців. Дійовими особами тут виступають козаки, що проживають в Україні, при тому французькі дописувачі не уточнюють приналежність заявлених тубільців за національним принципом, як це було в середині XVII ст. Під час опису геополітичного становища України в Великій Північній війні питання ставлення місцевих тубільців до цієї події активно прослідковуються у дописах *Ля Газетт*. Першим є повідомлення 1708 р. з Меджибіжа над Бугом, де сказано, що козаки не хочуть дозволити польським військам розміститися в Україні при тому, що це союзницькі війська Речі Посполитої³⁴. Настрої козацького стану найкраще відображені в монографії Т. Таїрової-Яковлевої, яка припускає, що у випадку приходу польських військ до України, а тим паче, передачі їм міст Правобережжя відповідно до Гродненського договору може призвести до громадянської війни³⁵. Тим паче, укладачі цього повідомлення були чудово обізнані з настроями населення, адже зазначають «ми боїмося з того боку [України] якогось повстання селян»³⁶. З того таки Меджибіжа надходить продовження - негативне відношення українців до поляків проявилось у спротиві, який чинили люди з України, які категорично відмовилися від розміщення польських військ, яких виганяють з селищ: вони [козаки] взяли в полон поручика панича Вільги і побили людей з його супроводу.

З іншого боку, в Україні були присутні антицарські настрої, про які можна виснувати зі згадок про велике навантаження на економіку та забезпечення московської армії за рахунок українців. Скарги на російських офіцерів та губернаторів сипались на Мазепу з усіх куточків України від звичайних рядових козаків до полкової старшини³⁷, що посилювало побоювання московитів, адже у разі приходу шведського короля до України, народи якої незадоволені

³³ De Varsovie // Gazette. 11.11.1702. №49. P. 579.

³⁴ De Varsovie // Gazette. 20.01.1708. №7. P. 75.

³⁵ Таїрова-Яковлева Т. Мазепа. С. 209.

³⁶ De Varsovie // Gazette. 27.01.1708. №8. P. 86.

³⁷ Таїрова-Яковлева Т. Мазепа. С. 183.

пануванням царя, могли б дати йому багато війська³⁸. Це й не дивно, адже доволі часто царські війська, проходячи через українські міста і села, вилучали провіант та товар на власні потреби, про що довідуємось під 30 грудня 1707 р. з України: Андрій Войнаровський повернувся з козацьким корпусом, яким він командував, вимагаючи по дорозі лише продовольства для свого війська. Потреба змушувала Москву навіть ігнорувати попередні домовленості з Річчю Посполитою – замість того, щоб повернути Білоцерківську фортецю Республіці, вони укріпили її та підвезли велику кількість боєприпасів і провізії³⁹. Траплялося, що при виді царських військ українське населення від страху тікало та ховалося в лісах, що можемо спостерігати з сповіщення із Гданська у 1709 р. Туди надійшов лист 18 листопада минулого року від неназваного поляка із Липека в Україні, що розташований нижче гирла Прип'яті. Він стверджує, що погроми, які вчинили московити під час їхнього входу в Україну, настільки налякали населення, що вони втікали в різні місця, де вони вважали, що вони в безпеці, з тим, що могли нести в руках⁴⁰. Ймовірно, йдеться про загони князя Меншикова, які йшли спопелити гетьманську столицю – Батурин. Побоювання московитів були марними, адже тактика «випаленої землі» тільки посилювала невдоволення українців, через яку царем заподіяно значну шкоду їхнім краям. Вона була ефективною проти шведів, адже коли шведський король увійшов до Литви, то шведи не могли ніде знайти харчів. У такій ситуації Карл XII ухвалив рішення повернути в бік України, яка є країною, що багата провіантом. Там він планував перезимувати з своїм військом і послабити московитів, якщо вони підуть за ним з тією ж потребою, в якій перебуває його військо⁴¹. Не варто стверджувати, що й шведському королю були тут раді, деякі листи 1708 р. свідчать про те, що король вступив в Україну, але маленьке містечко відмовилось відчинити йому двері, то він напав на нього: великий опір жителів змусив його насильно боротися з мечем у руках. Всі, хто підняв зброю на шведських вояків були вбиті, а потім селище

³⁸ De Dantzik // Gazette. 26.09.1708. №42. P. 495.

³⁹ De Varsovie // Gazette. 30.12.1707. №4. P. 38.

⁴⁰ De Hambourg // Gazette. 22.01.1709. №6. P. 62.

⁴¹ De Dantzik // Gazette. 25.10.1708. №46. P. 543.

було пограбовано і спалено за наказом його шведської величності. Так він погрожував у всіх місцях, де відмовлять надавати їжу для його армії⁴².

Згадуючи про козаків, які виступають акторами соціального простору України, то тут знову ж таки дві протилежні позиції. Чергові повідомлення у 1708 р. показують, що козаки та московити дотримуються кращої дисципліни: це пов'язано з присутністю гетьмана Мазепи, який не дає їм зневажати шляхту та народ, як раніше⁴³. Під командуванням гетьмана Мазепи, козаки не займають українське селянство, яке є їхньою опорою, проте за потреби використовують природні ресурси України, щоб пережити важку зиму, яка є постійним явищем на цих землях: «козаки, боячись вступити в бій, а до того ж не маючи провіанту, змушені були повернутися до Проскурова на Південному Бузі, де холод був такий великий, що вони змушені були відправити піхоту в ліси, де було багато деревини»⁴⁴. Однак у 1709 р. позиція змінюється й козаки починають підтримувати шведського короля у його боротьбі проти московського царя, у цьому повідомленні з Гданська додається, що король Швеції ще не вступив в Україну, але козаки привезли до його табору всякий провіант, так щоб вистачило його війську було в достатку⁴⁵. Таку зміну курсу можна пояснити політикою гетьмана Мазепи, який намагається закінчити цю виснажливу війну для українських земель якнайшвидше, а з іншого боку руками шведського короля вибороти свободу для України, що можна підтвердити зі слів французького дознавача у цьому записі 1709 р. - «йому сказали, що його [Карла XII] приїзд був дуже приємним через його добре відому репутацію та довіру до його Величності, який увійшов в Україну лише для того, щоб помститися за невірність їхнього [козацького] ворога: що він їх візьме під свій захист і позбавить від гніту, в якому вони перебували, за умови, що вони сумлінно підтримали його»⁴⁶.

Для французького читача Ля Газетт Україна виступає далеким східним краєм, що з одного боку є дуже родючим, проте суворим як за кліматом, так і

⁴² De Hambourg // Gazette. 30.11.1708. №50. P. 590.

⁴³ De Varsovie // Gazette. 20.04.1708. №20. P. 231.

⁴⁴ De Varsovie // Gazette. 08.11.1707. №48. P. 565.

⁴⁵ De Varsovie // Gazette. 29.10.1708. №47. P. 554.

⁴⁶ De Hambourg // Gazette. 05.04.1709. №16. P. 184.

обставинами життя в ній. Наприклад, через великі опади снігів та негоду польська кавалерія не могла просуватись далі від табору під Проскуровом, а піхоту не забезпечили вповні провізією. Місцеві настільки ненавиділи загарбників, що відмовлялись за гроші продавати харчі, через що вояки погрожували своїм командирам дезертирством⁴⁷.

Україна опиняється у центрі великої гри між трьома політичними гравцями в особі московського царя, шведського та польського королів. Тому для ознайомлення з цією землею виявлено чисельні географічні та природні маркери, що допомагають краще орієнтуватися в її просторовому вимірі серед накладених на неї політичних кордонів Московії та Речі Посполитої. На додаток, французький читач має можливість, послуговуючись інформацією орієнтирів (відстані, напрямку тощо) при військових пересуваннях, «подорожувати» цими землями.

Окрім того, газетярі знайомлять своїх читачів з місцевими, які головним чином представлені козаками. Це вправні господарники, адже вони турбуються про українські землі, через що вони є дуже родючими та живописними. Звісно, на цій землі дещо суровий клімат для життя, а також висвітлено вповні вплив війни на настрої місцевого населення щодо своїх правителів – польських шляхтичів та московських дворян. Однак, в центрі цього глобального конфлікту тубільці не є безмовним звіром, з якого вижимають усі ресурси для власних амбіційних потреб. Козаки та особливо гетьман Іван Мазепа ставить у першу чергу інтереси свого народу та війська, а вже тоді виконує колонізаторські накази свого правителя. Наостанок, читачу газети представлено палітру населених і укріплених місць та водних ресурсів, якими багата українська земля, що знаходиться на периферії геополітичних розподілів у Східній Європі.

⁴⁷ De Varsovie // Gazette. 11.11.1707. №49. P. 577.

РОЗДІЛ II. ПОГЛЯД ФРАНЦУЗЬКОЇ ПРЕСИ НА УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО

Багатство і різноманітність згадок про тубільне населення обумовлює її виокремлення у окремий огляд. Назва «Україна» в дописах французької преси найчастіше співвідноситься із синонімом «Козацький край (Païs de Cosaques)»⁴⁸. В окремих випадках згадки про козаків корелюються із поняттям французької політичної культури «Nation», яке в реаліях ранньомодерної, допросвітницької за своїм характером культури, означало сукупність краян (земляцтво)⁴⁹. Звідсіля випливає, що французи XVIII ст. уважали козаків окремою нацією, що замешкували територію тогочасної України. Український науковець Борис Крупницький підтримав цю думку у своїй статті⁵⁰, а також відзначав, що самі козаки вважали себе новою формою давнього європейського лицарства і тяжіли до землевласництва. Це чітко простежується під час прочитання газети, адже з подання Ля Газетт справляється враження, що землі України перебувають під повним козацьким наглядом або навіть, що вони є повноправними господарями і власниками на цих теренах. Звісно ж це лишень частково відповідає дійсності через те, що козацька старшина представляла собою українську еліту-шляхту та ділила українську землю з дворянством російським або польським шляхетством. Редакція французької газети виділяє для цієї соціальної групи окремий тематичний кейс, відокремлюючи цю соціальну групу від селянства, міщанства та духовенства. Проте самі козаки не усвідомлювали себе представниками всього українського етносу, а мали сильну станову самосвідомість і уважали себе окремою нацією, у чому можна погодитися з Б. Крупницьким. На сторінках Ля Газетт термін «Cosaques» у

⁴⁸ De Hambourg // Gazette. 15.01.1708. №4. P. 50.

⁴⁹ Див. первісне визначення поняття *нація* у першому академічному словнику французької мови / за ред. Антуана де Фюрет'єра: Dictionnaire académique de la langue française in 2 vol. Paris, 1694. Vol. 2 & P. 112. – Від naistre – народжувати (уродженці одного місця, краю); Режим доступу: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50398c/f113.item.zoom>

⁵⁰ Крупницький Б. *Нація у козацькій Україні 18-го віку* // Україна. Українознавство і французьке культурне життя. Париж, 1952 - С. 605 – 608.

зазначений період вживається щонайменше 378 раз, що свідчить про велику зацікавленість зі сторони французів до цього стану у контексті воєнних подій 1700-1710 рр. Найбільша кількість згадок при цьому припадає на 1706-1709 рр., їх кількість варіюється від 46 до 86 разів щороку, найменше ж число припадає на 1700-1705 рр., коли козацтво не уявлялося у ролі потужного політичного гравця у боротьбі московського царя та шведського короля, а було лишень пішаком у руках московитів.

Новинарник Ля Газетт писав про козаків здебільшого у контексті їхньої військової діяльності, насамперед як частини армії московського царя (т. зв. «Cosaques Moscovites»⁵¹) та польського короля (т. зв. «Cosaques Polonois»⁵²), хоча в окремих згадках уживаються й більш автохтонні назви, як от запорізькі козаки («Cosaques Zaporoviens»⁵³) та донські (танаїські) козаки («Cosaques Donski»⁵⁴).

2.1. Становище козацтва на ранніх етапах (1700-1706 рр.)

Розпочати ознайомлення з оповідями Ля Газетт про козаків пропонуємо із запису під 10 квітня 1700 р., в якому повідомляється про козацький загін з 300 вершників, який було скеровано до Ліфляндії з метою проведення диверсії, що мала підірвати постачання продовольства для шведської армії⁵⁵. Тут же ж вони вступили в бій з загоном шведських елітних драгунів, яких перемогли і захопили фураж з припасами. Проведення диверсій або розвідки є характерним для будь-якої війни, тому покладання такої ролі на козаків свідчить про високо спеціалізований рівень підготовки та військової майстерності. На додачу, козаків використовували для перевезення і супроводу артилерії, що свідчить про різновекторність залучення козацького війська. Подібне бачення ролі козаків у війні можна побачити зі сторони Польщі. Зокрема, єпископ Луцький намагається набрати козаків-найманців до власного війська, яке мало підтримати польського

⁵¹ De Dantzic // Gazette. 02.10.1700. №43. P. 526.

⁵² De Varsovie // Gazette. 21.10.1707. №46. P. 542.

⁵³ De Varsovie // Gazette. 03.12.1700. №52. P. 635.

⁵⁴ De Hambourg // Gazette. 19.03.1709. №14. P. 158.

⁵⁵ De Dantzic // Gazette. 10.04.1700. №18. P. 227.

короля у походах⁵⁶. Звідси ми виснуємо про різний режим проходження військової служби, адже в Московії козаки проходили її в обов'язковому порядку, а натомість в Польщі записувались у військо вільнонайманцями. Насправді ж козацькі формування на Волині були розпущені внаслідок постанови Червненого сейму 1699 р., тож тепер козаки не були частиною польської армії, а тому довелося їх наймати заново, вважаю, на більш вигідних умовах ніж донині.

У вересні 1701 р. подибуємо повідомлення про сотисячну армію московитів та козаків, яка направилась в Лифляндію з метою облоги фортеці Нарва. Французькі дописувачі звинувачують цю армію у спустошенні цих земель, а конкретно виділяють козаків, що створює їм доволі поганий імідж розбійників⁵⁷. Про жорстокість козаків щодо ворогів також можна дізнатись з дописів із Кракова під 20⁵⁸ та 27⁵⁹ серпня 1702 р., де описують козацьку розправу під Сандомиром, яку козаки вчиняють шляхом наскоків на шведські загоны, в результаті яких загинули командувачі та офіцери, а опісля козаки доганяли солдат-утікачів і вбивали їх.

У депеші з Варшави під 23 березня 1702 р. розповідають про повстання московських козаків проти царя. Зазначено, що мотивом козаків було вийти з підданства царю та під захистом кримських татар приєднатися або в кращому випадку перейти під покровительство короля Польщі, але через небажання псувати стосунки з Московією польський король Август II не пристав на пропозицію повсталих московських козаків⁶⁰ й навіть запропонував допомогу для придушення повстання. Очевидно, що в дописі йдеться про повстання під проводом Палія (розпочате у березні цього ж 1702 р.), а особу козацького ватажка французькі редактори вважають московським командувачем. Важливою умовою з боку козаків для переходу під руку короля було укладення певної унії, що за умовами могла б нагадувати Люблінську, та приєднати козацьку частину

⁵⁶ De Varsovie // Gazette. 25.06.1700. №29. P. 358.

⁵⁷ De Dantzik // Gazette. 05.09.1701. №38. P. 446.

⁵⁸ De Cracovie // Gazette. 20.08.1702. №37. P. 433.

⁵⁹ De Cracovie // Gazette. 27.08.1702. №38. P. 445.

⁶⁰ De Varsovie // Gazette. 09.05.1702. №13. P. 146.

Лівобережжя за проєктом гетьмана Івана Вагилевича до Речі Посполитої. Мовиться тут про переформатування Речі Посполитої, як держави трьох рівнозначних народів - литовців, поляків та українців (козаків). З іншого боку, під 23 березня повідомляють, що це повстання було спровоковане Кримським ханством, а приводом до виступу стали чутки про начебто ув'язнення Петром I гетьмана Мазепи, що свідчило про високий рівень недовіри, який проявляли московські козаки до царя. Завдяки дослідженню Т. Таїрової-Яковлевої, довідуємося, що такі новини поширювалися шведським монархом Карлом XII⁶¹ з метою підбурення козаків проти Петра I. Уже 30 березня дописувач Ля Газетт передає, що козаки готуються до війни з царем⁶².

Дивним є те, що дослідники Т. Мацьків⁶³ та В. Шевчук дотримуються думки, що повсталіх козаків підтримують кримські татари, адже нами не виявлено жодного натяку автора допису на участь цих вояк в описаному історичному сюжеті. Але ми погоджуємось з В. Шевчуком, що ці вістки виглядають досить сумнівно⁶⁴, адже тут явно сказано про повстання Семена Палія на правому березі, який боровся проти польських шляхтичів. А тому натяк щодо ворожості козаків до московського царя підкріплює здогадки про шведський слід в формуванні цих новин. У грудні 1702 р. в одному з листів розповідають про розбій козаків у містечках П'ятка, Константинів та Меджибіж на Волині. За переконанням кореспондента, козаки ввели в оману селян та підбурювали їх до непокори королю Августу II, головним заколотником названо гетьмана Самуся, який примусово забирав та озброював селян на боротьбу⁶⁵. В цих дописах також містяться цікаві факти про генезу виступу Самуся, адже певна частина польської шляхти вважала, що московський цар сприяв цьому постанову, щоб виторгувати в Речі Посполитої набагато вигідніші умови військово-політичного союзу проти Швеції в обмін на допомогу в придушенні козацького свавілля. Хоча з іншого боку, досить дивним виглядає звернення короля Швеції

⁶¹ Таїрова-Яковлева Т. *Мазепа*. С. 155

⁶² De Varsovie // Gazette. 30.03.1702. №16. Р. 182.

⁶³ Мацьків Т. *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709 рр.* С. 102.

⁶⁴ Шевчук В. *Іван Мазепа*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eduknigi.com/istor_view.php?id=159

⁶⁵ De Varsovie // Gazette. 08.12.1702. №2. Р. 13.

до польського сейму, в якому Карл XII пропонує допомогу в придушенні повстання та поверненні захоплених козаками фортець. Підтверджується це публікацією різних листівок, у яких цар підбурював правобережних козаків до повстання, однак важливо не забувати, що виступ відбувався як у польських, так й у московських володіннях⁶⁶. На підтвердження підозрілого характеру козацького повстання наштовхує допис під 5 січня 1703 р., у якому Палій заявляє про готовність зупинити повстання та передати Білоцерківську фортецю в руки московитів, або ж повернути її Речі Посполитій, якщо московський цар схилить польського короля до укладення договору з козаками, однак тут же московські послы переконують, що жодні царські війська не переходили Дніпро для підтримки козаків, а натомість готові навпаки, за необхідності придушити повстання⁶⁷, хоча, як зазначалось раніше, учасником козацького виступу був підлеглий царю Палій. Повстання спричинило бунти в укріплених фортецях на Дніпрі⁶⁸, де переважали козацькі гарнізони, що підірвало б захищеність південних кордонів Московії та дало нагоду Кримському ханству помститися за захоплення фортеці Азов. Натомість, такою нагодою скористався польський граф Ян-Станіслав Яблоновський, про що довідуємось у дописі під 5 січня 1703 р., що направив в Україну військо Корони Польської, щоб придушити повстання Палія, але козаки встигли окопатися на вже зайнятих ними територіях⁶⁹. Тому гетьман Мазепа на чолі своїх військ пішов на Білу Церкву⁷⁰, яку утримує старшина польських козаків. Гетьман захопив цю фортецю та переміг усіх очільників повстання з подальшим арештом Палія. Відтоді війська Мазепи зайняли всі охоплені повстанням міста та розмістили тут залоги⁷¹, щоб Петро І міг контролювати участь поляків у війні зі Швецією. Цар укладає договір з поляками, згідно з яким по завершенню війни він поверне до складу Речі Посполитої землі, які на той момент захоплені московитами, окрім того, Петро І

⁶⁶ De Varsovie // Gazette. 21.12.1702. №3. P. 25.

⁶⁷ De Varsovie // Gazette. 05.01.1703. №5. P. 50.

⁶⁸ De Varsovie // Gazette. 23.03.1702. №15. P. 170.

⁶⁹ De Varsovie // Gazette. 05.01.1703. №5. P. 50.

⁷⁰ De Varsovie // Gazette. 09.11.1703. №53. P. 622.

⁷¹ De Varsovie // Gazette. 14.11.1704. №50. P. 589.

обіцяв забезпечити постачання та оплату польському війську за його участь у війні. Деталі цієї угоди ми знаходимо у дописі під 28 грудня 1705 р.: «Ратифіковано договір, який ми уклали з царем. Він зобов'язується допомагати королю Августу і Республіці людьми, грошми, а по закінченню війни повернути всі місцевості, що їх утримують [московські] козаки в Україні»⁷². Україна, яка за багато років знову возз'єдналася під однією гетьманською булавою, для московського царя є лишень розмінною монетою у великій європейській політиці. У відповідь на збільшення кількості прибічників Станіслава Лещинського, цар прагнув за будь-яку ціну повернути Річ Посполиту в орбіту своїх інтересів⁷³, а тому шляхом улещання малочисельної кількості своїх союзників серед поляків нехтував інтересами своїх підданців-козаків. У повідомленні під 25 березня 1704 р. йшлося про обіцянки Петра I надіслати королю Польщі свої найкращі війська, які складаються з 20 тисяч московитів та козаків⁷⁴. Входження козаків до лав найкращих військ московського царя може бути потрактоване як символ високої професійності і звитяги. Тому не дивно, що протягом 1704 р. досить часто згадується, як московські козаки з'єднуються з польською армією для спільних бойових дій проти шведів. Цікавою є нотатка з Варшави під 24 серпня, у якій йдеться про неназваного козака-дезертира, який начебто був учасником битви під Лятовичами, де армія під командуванням генерала Брандта застала зненацька шведські корпуси, які проходили цими землями⁷⁵. Дещо згодом у Ля Газетт знайдено інформацію у листівці під 10 грудня 1704 р. про долю полонених у Лівонії козаків, яких примушують до спорудження укріплень під Познанню⁷⁶.

Певний інтерес для дослідників козацтва може становити є допис 1705 р. зі Смоленська, в якому розповідається про змову проти московського царя, яка була виявлена 2 грудня минулого року. Після оприяднення цієї інформації розпочалось переслідування донських козаків, невідоме число яких жорстоко

⁷² De Varsovie // Gazette. 28.12.1705. №4. P. 38.

⁷³ Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 205.

⁷⁴ De Varsovie // Gazette. 25.03.1704. №15. P. 172.

⁷⁵ De Varsovie // Gazette. 28.08.1704. №39. P. 457.

⁷⁶ De Varsovie // Gazette. 10.12.1704. №2. P. 13.

вбивали царські війська у різних куточках поблизу Азова⁷⁷. Важливо згадати, що донські козаки фігурують на сторінках Ля Газетт вперше у XVIII ст.. Звідси випливає, що загальні настрої невдоволення проти Петра I були явищем не суто українського козацтва.

Вже за місяць спалахує черговий конфлікт між козаками та польськими військами, які за рахунок козацьких припасів мали намір перезимувати в Україні, що дуже не сподобалось гетьману Мазепі⁷⁸, однак через союз між двома державами він не міг нічого вдіяти. Це посилює зневірення козаків у московському царю, який своїми діями продовжує налаштовувати проти себе козаків, не турбуючись про їхні потреби, адже 28 грудня 1705 р. він укладає з польським королем ще одну угоду, згідно з якою зобов'язується допомагати людьми та грошми до завершення військової кампанії проти Швеції⁷⁹. Звісно ж ця підтримка повинно була надходити за рахунок припасів та людської сили з земель, що були підконтрольні козакам. На додачу, цар придушує мрії козаків про об'єднання обох берегів Дніпра під однією гетьманською булавою, адже обіцяє по завершенню війни повернути назад Речі Посполитій всі землі, що їх зараз контролюють московські козаки. Крім того, доволі сильно страждає козацький бойовий дух внаслідок численних поразок проти Швеції. Понурі настрої з'являються в козаків на службі у польських паничів, що простежується в дописі з Варшави під 21 грудня 1705 р., де сказано про польсько-козацький загін пана Адама Шмигельського, котрий атакував замки Хенцини та Кельце у центральній Польщі, проте був розбитий силами пана Грудзинського, внаслідок чого поніс великі втрати⁸⁰.

Ще один козацький загін потрапив у засідку князя Теодора Юзефа Любомирського: це військо відправили, щоб переманити цього шляхтича на сторону Августа II, союзника Петра I, однак князь вдало скористався знанням

⁷⁷ De Varsovie // Gazette. 18.01.1705. №8. P. 86.

⁷⁸ De Varsovie // Gazette. 14.12.1705. №2. P. 14.

⁷⁹ De Varsovie // Gazette. 28.12.1705. №4. P. 38.

⁸⁰ De Varsovie // Gazette. 21.12.1705. №3. P. 25.

своїх земель та здобув перемогу над козаками, через що вони відступили, не досягши своєї мети⁸¹.

У дописах інформаторів Ля Газетт досить часто простежуються сюжети, у яких козаки постають як зграя якихось бандитів, розбійників та богохульників. У повідомленні під 26 січня 1703 р. йшлося, що козаки діють своїми ватагами довкола Кам'янця і особливо жорстоко поводяться тут з поляками та євреями⁸², отже однією з причин повстання сигналізується релігійно-етнічний конфлікт, який простежувався на цих землях ще за часів Хмельниччини. На сторінках Ля Газетт присутні мало оптимістичні описи козацької буденності під час Північної війни, яка полягає в вимушених розбоях та грабежах. У дописі під 24 грудня 1705 р. сказано, що на Поділля прямує десятитисячний козацький загін, який переслідував воєводу київського Потоцького, однак він відступив аж до кордонів Волощини⁸³. Цей же загін, через не виплату обіцяної плати за військову службу, починає нападати на купців, духівників та шляхту і розкрадати їх майно, а інший козацький корпус в цей же час бешкетував під Прагою, де вони (як мовилося у повідомленні під 9 січня 1706 р.) заповзялись грабувати будинки бідноти у передмісті⁸⁴. Натомість інші козацькі війська з Волині та Поділля збирають свої загони, щоб приєднатися до гетьмана Мазепи у Люблінському воєводстві, де вони перечекають зиму та продовжать свій похід проти шведів⁸⁵. Зважаючи на те, що козаки у прямому підпорядкуванні гетьману Івану Мазепі проявляють значно кращу дисципліну, ніж решта згаданих загонів, чи можна стверджувати, що московські командири потурають або закривають очі на козацьке розбишацтво? Також важливо прослідкувати чи трапляються згадані епізоди у тих військах, де керують виключно козацькі командири? Важливим доповненням є наступний запис, у якому згаданий раніше князь Замойський прибуває до Варшави у лютому 1706 р., де він розповів, що неназваний саксонський полковник разом з 900 козаками увійшов до його родового міста та

⁸¹ Ibid.

⁸² De Varsovie // Gazette. 26.01.1703. №8. P. 87.

⁸³ De Varsovie // Gazette. 04.01.1706. №5. P. 52.

⁸⁴ De Varsovie // Gazette. 09.01.1706. №6. P. 61.

⁸⁵ De Varsovie // Gazette. 22.01.1706. №8. P. 87.

вигнав звідти гарнізон. Князь просив короля Августа посприяти тому, щоб козаки припинили бешкетувати у його землях, проте польський король не міг задовольнити його прохання, адже ці козаки підкорялись безпосередньо гетьману Мазепі, через що князь повинен написати безпосередньо козацькому ватажку⁸⁶. Однак сам гетьман в цей час прямував зі своїми військами до Смоленська, до нього також приєдналися козаки з Волині та інші загони, що рухались до Гродно для битви з шведським королем⁸⁷.

У дописі зі Львова під 23 квітня 1706 р.: йшлося про те, що козаки, відходячи з Бродів, щоб повернутися в Україну, завдали там шкоди на понад сто тисяч флоринів⁸⁸. Неодноразові скарги царю на козацькі розбої не були задоволені, а військові поразки сприяли тому, що шляхтичі переходили на сторону противників Петра I. Під 16 квітня 1706 р. повідомляють про ще одне військо з 2500 козаків під замком Несвіж, що зіткнулося з шведською армією підполковника Йогана Рейнхольда Траутфеттера та було розбите. Півтисячі вцілілих шукали порятунку в бернардинському монастирі в Новогрудському воєводстві, однак шведи зачинили їх всередині та підпалили монастир⁸⁹. За тиждень, 23 квітня уточнюється інформація щодо козацьких втрат у цій битві: «Від ударів шаблями було вбито близько чотирьохсот людей, серед них був їхній ватажок - полковник Михайлович, який командував другим військом козаків під керівництвом гетьмана Мазепи. Сто п'ятдесят було взято в полон і відправлено до табору з чотирма бронзовими гарматами, чотирма прапорами та парою литавр»⁹⁰. Втрата цих символів є черговим наслідком непотрібної участі у війні, яка ведеться на чужих козакам землях. Наступна поразка знайшла козаків 29 квітня під литовським містечком Клецьк, куди вони прямували з-під Мінська, Слуцька та Рахова підтримати своїх побратимів у Ляховичах, але шведська армія перемогла їх⁹¹. Шведський полковник Карл Густав Крейц захопив 16 червня

⁸⁶ De Varsovie // Gazette. 06.02.1706. №12. P. 133.

⁸⁷ De Varsovie // Gazette. 05.03.1706. №13. P. 145.

⁸⁸ De Varsovie // Gazette. 23.04.1706. №21. P. 241.

⁸⁹ De Varsovie // Gazette. 16.04.1706. №20. P. 230.

⁹⁰ De Varsovie // Gazette. 23.04.1706. №21. P. 241.

⁹¹ De Varsovie // Gazette. 21.05.1706. №25. P. 290.

згаданий замок Ляховичі, де розміщувались 16 козацьких сотень, що потрапили в полон⁹². Під 2 липня 1706 р. дописувачі повідомляють, що внаслідок військових дій на території Речі Посполитої загинуло так багато козаків, що в Україні вже «з'явилося більше 20 тисяч вдів»⁹³. Тут же йдеться, що під Жовквою загинуло дві козацькі сотні, а ще одна потрапила в полон. Не дивно, що після таких великих втрат (під 24 серпня) козацькі війська відходять на Волинь, де з бажанням помсти нападають на польські містечка Любартів та Лабунь. Козаки піддають вогню сотні будинків, крім того вбили ченця-домініканця і п'ятнадцять євреїв, а також беруть у полон всіх шляхтичів, що траплялись їм по дорозі⁹⁴.

Під 28 травня повідомляють, що більшість литовських шляхтичів переходять на сторону Варшавської конфедерації⁹⁵, тобто в табір Станіслава І Лещинського, противника Петра І, тому московський цар приймає рішення знищувати всі припаси та випалювати землю там, де козаки і московити не могли їх вивезти. На додаток у московському війську поширилася епідемія, яка почала косити велику кількість солдат⁹⁶. У дописі під 11 вересня 1706 р. згадується про козацький корпус, що прямував до Вісли, де його мали перехопити війська князя Юзефа Потоцького. Цей загін відправився 7 числа з Познані та прямував до шведського міста Щецин у складі 1300 саксонців, московитів та козаків з двадцятьма гарматами⁹⁷. Зважаючи на чисельність та озброєння, важко повірити в те, що цей корпус міг завдати значних труднощів шведам, оскільки у повідомленні під 17 вересня 1706 р. йшлося, що сюди прямує шведсько-польська армія чисельністю до 30 тисяч⁹⁸. Цікавим фактом є згадка про наявність козацьких корпусів у спільному польсько-шведському війську Карла XII і

⁹² De Hambourg // Gazette. 11.06.1706. №26. P. 303.

⁹³ De Varsovie // Gazette. 02.07.1706. №31. P. 361.

⁹⁴ De Varsovie // Gazette. 24.08.1706. №38. P. 446.

⁹⁵ Союз проти польського короля Августа II Сильного, який утворений 16 лютого 1704 р. в Варшаві. За рішенням конфедератів польський король скинуто з престолу 11 серпня, а на його місце проголошено Станіслава Лещинського.

⁹⁶ De Varsovie // Gazette. 28.05.1706. №26. P. 301.

⁹⁷ De Varsovie // Gazette. 11.09.1706. №41. P. 482.

⁹⁸ De Varsovie // Gazette. 17.09.1706. №42. P. 493.

Станіслава I Лещинського⁹⁹. Це можуть бути як козаки-найманці з Правобережжя, так само полонені та дезертири, які перейшли на сторону шведського короля, зважаючи на його військові звитяги. Крім того, у дописі під 15 жовтня подибуємо інформацію про невдоволення козаків у московському війську, що випливає зі скарг польського короля Августа II, князя Олександра Меншикова та московських генералів. Король на військовій нараді заявив, що «вирішив підтримувати військову дисципліну і не допускати безладів, які звикли робити козаки та калмики; що будуть призначені уповноважені двох націй [польської та московської], яким буде доручено покарати винних. Ми вже заарештували двадцятьох козаків, які будуть розстріляні, щоб служити прикладом для інших¹⁰⁰». Таке ставлення зі сторони командувачів посилює симпатії козаків до шведів і їх союзника Станіслава Лещинського. Так, завдяки інформації, отриманій від полонених козаків, претендент на польський престол поспішив відступити за Віслу, щоб не потрапити у російську пастку¹⁰¹. Натомість на Волині розпочинаються козацькі заворушення. Як повідомляють під 23 жовтня, козаки вдалися до пограбування будинків, монастирів та церков у містах Белз та Червоноград, через що їх звинуватили у блюзнірстві та оскверненні вівтарів і святинь. Подорожуючі з цих місць стверджували: «Не можна передати безладу, який спричинило військо цього князя [короля Августа II] під час свого проходу, особливо козаки та калмики, які нічого не залишили ні в селянських будинках, ні в замках, ні в церквах»¹⁰². Потурання козацьким розбоям відвернуло всі верстви населення від короля Августа II, який під час зимування в Кракові зазнав великих незручностей, «тому що не вистачає лісу, фуражу, і навіть зерна, бо шляхетські житниці були майже зовсім порожні, а селяни тікали при наближенні військ, а особливо козаків і калмиків, які все розоряли, не шкодуючи навіть церков»¹⁰³. Не дивно, що втративши підтримку населення, Август II змушений був підписати сепаратний Альтраштадтський мир зі шведами, що не

⁹⁹ De Hambourg // Gazette. 17.09.1706. №40. P. 471.

¹⁰⁰ De Varsovie // Gazette. 15.10.1706. №46. P. 541.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² De Varsovie // Gazette. 23.10.1706. №47. P. 554.

¹⁰³ De Varsovie // Gazette. 29.10.1706. №48. P. 569.

зашкодило його армії брати участь в битві під Калишем, подробиці якої ми можемо дізнатись з допису під 6 листопада 1706 р.: «Військо короля Августа з тринадцяти тисяч поляків, чотирьох тисяч двохсот саксів і п'ятнадцяти тисяч московитів, козаків і калмиків. Ми переконалися, що, незважаючи на нерівність чисельності, бій був дуже запеклим протягом двох годин: що шведи двічі вигнали московитів: що поляки, які складали два крила, зазнали поразки, шведи билися, доки не витратили всю свою амуніцію, а потім мечем, поки не були оточені й розгромлені¹⁰⁴».

2.2. Українські козаки на завершальних етапах війни(1707-1709 рр.)

Внаслідок зречення королем Августом влади в Речі Посполитій, він не лише втрачає фактичну владу над своїми підданцями, але й політичну силу в союзі між Московією та Республікою. Це розв'язало руки московському царю, який починає боротися зі своїми противниками ще завзятіше. Під той час з Варшави 13 листопада 1706 р. повідомляють, що козаки продовжують мародерствувати на польських землях. До Кракова прибули воєвода Белзький, єпископ Хелмський, прелати та шляхтичі, які покидають свої домівки та шукають прихистку від козаків. Август II не маючи жодної чинної влади внаслідок підписання миру, обіцяє їм виправити шкоду, яку завдають польській землі козацькі війська московського царя¹⁰⁵. Про козацький розбій йшлося й у повідомленнях під 18¹⁰⁶ та 31¹⁰⁷ грудня 1706 р., де серед шляхтичів зростають антимосковські настрої, адже цар припинив підтримку Августа II після того, як він підписав сепаратний мир зі Швецією. Без обіцяного фінансування Річ Посполита, на території якої ведуться усі бойові дії Північної війни, повинна була залишитись в руїнах, а козаків, які бешкетували під Кам'янцем ніхто не мав наміру зупиняти. В реальності Гродненський договір не виконувався вповні двома сторонами, адже козаки постійно намагались саботувати союз з

¹⁰⁴ De Varsovie // Gazette. 06.11.1706. №49. P. 577.

¹⁰⁵ De Varsovie // Gazette. 30.11.1706. №52. P. 613.

¹⁰⁶ De Varsovie // Gazette. 18.12.1706. №2. P. 14.

¹⁰⁷ De Varsovie // Gazette. 31.12.1706. №4. P. 39.

поляками¹⁰⁸, який приносив більше проблем, аніж користі. Польські комісари постійно вимагали першочергово повернути їм захоплені землі, а для цього переходили кордони козацьких земель і наближалися до таких міст, як Біла Церква. Однак їх доволі швидко вистежували, тож їм доводилось тікати з України через погрози розправи від козацького полковника Гаврила Бурляя¹⁰⁹. Зрештою, козаки не сиділи без діла й всяко виказують своє невдоволення цими домовленостями, як от уміщений уривок під 18 листопада 1707 р., коли козаки розоряли Волинь поблизу містечок Полонне, Любар і Лабунь,¹¹⁰ Московська сторона натомість ігнорує конфлікти між козаками і поляками, а у своїх листах за 1707 р. сповіщають про своєчасне виконання усіх обіцянок відповідно до Гродненського договору, зокрема щодо окупованих фортець в Україні, повстанця Палія та коштів, які вони регулярно надсилають польській армії¹¹¹.

З іншого боку, надалі спостерігаємо постійні спроби комісарів Республіки повернути Білу Церкву й інші землі, що раніше належали полякам¹¹². До прикладу, в дописі під 16 вересня 1707 р. про польське військо, що зупинилося поблизу Проскурова на Бузі. З повідомлення дописувача воно видається достатньо сильним, щоб піти й заволодіти містами в Україні, які цар зобов'язувався повернути Короні Польській¹¹³. При тому Петро I явно не в захваті від допомоги, яку йому надає Сандомирська Конфедерація¹¹⁴. Раніше у повідомленні під 26 березня йшлося про те, що цар настільки незадоволений союзниками, що не буде надсилати жодних коштів полякам, аж поки їхня армія не почне діяти проти шведів¹¹⁵, окрім того, цар готовий повернути полякам правобережжя Дніпра, але лишень за умови, що вони нададуть достатньо війська для їх утримування¹¹⁶ - це є підтвердженням того, що польська сторона не

¹⁰⁸ Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 203.

¹⁰⁹ De Varsovie // Gazette. 30.04.1706. №22. P. 253.

¹¹⁰ De Varsovie // Gazette. 18.11.1707. №50. P. 589.

¹¹¹ De Varsovie // Gazette. 05.03.1707. №13. P. 146.

¹¹² De Varsovie // Gazette. 02.09.1707. №39. P. 458.

¹¹³ De Varsovie // Gazette. 16.09.1707. №41. P. 482.

¹¹⁴ Конфедерація Речі Посполитої, укладена 20 травня 1704 року під час Великої Північної війни у відповідь на укладену того ж року у Варшаві прошведську Варшавську конфедерацію. У Великій Північній війні конфедерати виступали противниками Швеції та прибічниками Московського царства.

¹¹⁵ De Varsovie // Gazette. 26.03.1707. №16. P. 181.

¹¹⁶ De Varsovie // Gazette. 19.03.1707. №15. P. 169.

виконує умови договору, але руками Москви намагається вирішити власні труднощі, що викликані бунтівними козаками. Таке ставлення населення до Речі Посполитої відповідає вчинкам її представників, ще у дописі за 1706 р. повідомлялося, що польські війська, які проходили з Україною через Поділля, грабували та вбивали населення. Жахиття цієї ходи найкраще передано словами дописувача, який зазначає «вчиняли страшні погроми, вивозили все майно, що знайшли в тих місцях, якими проходили»¹¹⁷.

Раніше згаданий козацький загін з-під Познані знову з'являється у дописі під 8 квітня 1707 р., цього разу він дав бій шведським військам Адама Шмигельського поблизу селища Коронова. Автор повідомлення відзначає, що козаки оборонялись настільки добре, що це дало час підійти козацькому підкріпленню, яке вступило в довгий та кривавий бій з шведськими військами, але незважаючи на чисельну перевагу зі сторони противника, козацький корпус вийшов переможцем у цій сутичці¹¹⁸. Суворі військові реалії й далі простежуються поблизу Кракова, де 5-ти тисячна козацька армія надалі влаштовує безлади, нападає на мандрівників та відбирає у них коней¹¹⁹. Як повідомляється в дописі під 12 серпня 1707 р., кепське забезпечення війська спонукає цих козаків до погромів, крадіжки товару у селян та їжі у містах¹²⁰. Ще один козацький загін під командуванням князя Олександра Волконського рушив до Ченстохови, де повідомляють про ще одні заворушення під 16 вересня 1707 р., після чого безлади влаштовують на Волині під 27 вересня, а сам загін прямує до Сонча, що знаходиться біля гір Угорщини¹²¹. Однак, один з козацьких корпусів був перехоплений військами Станіслава I Лещинського (повідомлення під 9 жовтня), в результаті більше сотні козаків загинули, а решта потрапили в полон¹²². Інші ж війська продовжили свій рух через Ченстохову на Конецполя, де вони влаштували розбій в околицях та повернули до Сандомирського

¹¹⁷ De Varsovie // Gazette. 07.05.1706. №23. P. 266.

¹¹⁸ De Varsovie // Gazette. 08.04.1707. №16. P. 185.

¹¹⁹ De Varsovie // Gazette. 05.08.1707. №35. P. 410.

¹²⁰ De Varsovie // Gazette. 12.08.1707. №36. P. 422.

¹²¹ De Varsovie // Gazette. 16.09.1707. №41. P. 482.

¹²² De Hambourg // Gazette. 09.10.1707. №42. P. 496.

воєводства, а опісля армія з 7-ми тисяч козаків повернулася до Руського воєводства¹²³. Під 29 жовтня повідомляли, що цей загін козаків переправився через Віслу і просунувся аж до Ловича, щоб розвідати просування шведів, але повернулися, грабуючи по дорозі всіх, кого зустрічали і спустошуючи місцевості, де проходили, вивозячи все та грабуючи жителів¹²⁴. На Волині під 8 листопада того таки року залишилося лише п'ятсот козаків, які продовжували вимагати великої кількості провіанту у місцевих¹²⁵. Однак козаки, боячись вступити в бій зі шведами, а до того ж відчуваючи нестачу провіанту, змушені були повернутися до Проскурова на Бугу на кордоні Поділля, де холод був такий великий, що вони змушені були відправити піхоту в ліси, щоб добути деревини для обігріву табору¹²⁶. У повідомленні Варшави під 7 січня 1708 р. йшлося про козацького полковника Кошеля, який вимагає для війська надмірну кількість провіанту у містечках Лабан, Любар та маєтках князів Любомирських¹²⁷. Можна припустити, що така потреба в провіанті вимушена через одну з найважчих зим у Європі за останні століття, хоча не виключено, що відповідно до тактики випалювання землі, яку активно використовували московити від 1706 р., царські війська не мають наміру залишити шведській армії можливість отримати провіант з цих земель.

Під 10 листопада 1707 р. повідомляють про долю неназваних полонених козаків, яких привезли з Польщі до Щецина, серед яких був полковник, вісім старшин та 124 рядових¹²⁸. У цей час один з козацьких загонів орудує під Прагою, де вони перестріли найнятих Швецією волохів і не дали їм переправитись через Віслу. Їхній полководець по поверненню з Пултуська направив невеликий загін до Ловича, де козаки повинні були стежити за переміщеннями шведської армії¹²⁹. Цей захід був настільки успішним, що під 12 листопада 1707 р. згаданий козацький загін перейшов Віслу і захопив селянські

¹²³ De Varsovie // Gazette. 17.10.1707. №45. P. 529.

¹²⁴ De Varsovie // Gazette. 08.11.1707. №48. P. 565.

¹²⁵ De Varsovie // Gazette. 28.10.1707. №47. P. 553.

¹²⁶ De Varsovie // Gazette. 08.11.1707. №48. P. 565.

¹²⁷ De Varsovie // Gazette. 07.01.1708. №5. P. 50.

¹²⁸ De Hambourg // Gazette. 08.11.1707. №48. P. 578.

¹²⁹ De Varsovie // Gazette. 10.11.1707. №49. P. 577.

вози, що прямували на ринок. Там вони знайшли пшеницю, овес, сіно та інші припаси, а опісля забрали їх у свій табір за річку¹³⁰.

У наступному дописі під 18 листопада 1707 р. повідомляють про 1500 козаків, які промишляли розбоєм у волинських містечках Полонне, Любар та Лабунь. Невдовзі їх, за наказом московського командування, відправили в Литву, адже там повідомили про наближення шведів, за якими мали стежити козаки¹³¹. Під 20 грудня з Литви повідомляють про долю 1500 козацького загону, який направили туди для стеження за шведами. На них натрапили литовські війська князя Михайла Вишневецького, який одних вбив, а інших взяв у полон. Змилосердившись над важкопораненими, він відправив їх до будинку єзуїтів¹³².

Водночас загострюється ситуація між Московією та Сандомирською конфедерацією, адже московські козаки, які вже чотири роки утримують обидва береги Дніпра під булавою Мазепи, відмовляються відступити із земель Правобережжя і повернути їх Речі Посполитій, як це було домовлено у Гродно. Після цього воєвода Белзький Адам-Миколай Синявський написав листа московському царю, у якому просив не бути до нього жорстоким, якщо він відповідно до домовленостей прийде в Україну та покарає непокірних козаків, які відмовляються повернути Польщі фортецю Біла Церква й інші землі, як це було обіцяно у Гродно неодноразово¹³³.

Під 20 січня 1708 р. повідомлялося, що козаки остаточно готові піти проти наказу царя повернути Речі Посполитій її території відповідно до гродненських домовленостей. Цей народ заявив, що не пустить на ці землі жодного польського комісара і, якщо доведеться, стримають їх силою власної зброї¹³⁴. Питання об'єднання розділених козацьких земель стало принциповим для козаків і вони готові до непокори, аби тільки залишитись єдиним народом під однією особою - гетьманом Мазепою. За тиждень, у дописі під 27 січня мовилося, що до козаків також приєднуються селяни, виступу яких дуже бояться

¹³⁰ De Varsovie // Gazette. 18.11.1707. №50. P. 589.

¹³¹ Ibid.

¹³² De Hambourg // Gazette. 20.12.1707. №1. P. 3.

¹³³ De Varsovie // Gazette. 02.12.1707. №52. P. 613.

¹³⁴ De Varsovie // Gazette. 20.01.1708. №7. P. 75.

автори повідомлення¹³⁵. У лютому козаки перейшли до активних дій і вже почали наступати на польських шляхтичів, які ще знаходяться на території України. Трапляється й таке, що польських панів просто викрадали з їх маєтків¹³⁶. З Варшави під 24 лютим 1708 р. пишуть, що козаки готові піти й очистити всі містечка і села в Україні від польського перебування. Для цього вони зібрали кількатисячне військо, яке перейшло Дніпро і прямувало в сторону Польщі¹³⁷. Останні союзники Петра I серед поляків почали відхилятися від царя і приєднувались до короля Станіслава I Лещинського, конфлікт стрімко наростає.

У самій Московії справи йшли не краще. З Гамбурга під 2 березня повідомили, що через введення нових податків на сіль та рибу, що було необхідно для отримання нових коштів на війну, у Московії піднялось нове повстання¹³⁸. Усі верстви населення починаються помітно втомлюватись від зтяжної війни, а козаків, які активно беруть в ній участь від самого початку, починають залучати до придушення повстанців, чиї погляди вони розділяють. Окрім того, податки на сіль та рибу зачіпали й самих козаків, які активно займаються цими промислами. Через тиждень, під 9 березня 1708 р., пишуть про кілька тисяч селян, які вже не можуть виплачувати непомірні податки і втекли до козаків, що жили на Танаїсі (донських). Царський загін намагався їх повернути, але селяни озброїлись та убили всіх з цього загону. Донські козаки, які раніше радо приймали нових побратимів, змушені були зі страху перед царем схопити усіх селян та видати їх¹³⁹. Станом на квітень 1708 р. козацькі війська у великій кількості збирались у Білій Церкві, Фастові, Павлоччі та їхніх околицях, де очікують на накази від царя¹⁴⁰. Натомість козаки під командуванням московських генералів Шомберга та Байера розіслані з різними завданнями аж до Даугавпілса, навіть готові за потреби атакувати шведські шляхи постачання¹⁴¹. В наступному дописі описаний доволі сумнівний сюжет: з

¹³⁵ De Varsovie // Gazette. 27.01.1708. №8. P. 86.

¹³⁶ De Varsovie // Gazette. 03.02.1708. №9. P. 98.

¹³⁷ De Varsovie // Gazette. 24.02.1708. №12. P. 134.

¹³⁸ De Hambourg // Gazette. 02.03.1708. №11. P. 124.

¹³⁹ De Varsovie // Gazette. 09.03.1708. №12. P. 135.

¹⁴⁰ De Varsovie // Gazette. 20.04.1708. №20. P. 231.

¹⁴¹ De Varsovie // Gazette. 27.04.1708. №21. P. 243.

Варшави під 23 травня 1708 р. повідомляють, що кілька козацьких полків підняли заколот проти гетьмана Мазепи, що пов'язано з наказом вивести козацькі війська з Правобережних фортець з метою задобрити союзників Московії з Сандомирської конфедерації. Як зазначалось раніше, козаки були готові захищати ці замки від поляків до власної смерті. Проте автор цієї замітки припускає, що козаки могли повстати через власну недовіру до царя, який ігнорує їх потреби та бажання¹⁴². Сумнівність цієї теорії підтверджується в наступних дописах з Варшави під 30 травня¹⁴³ та 6 червня¹⁴⁴: спершу повідомляється, що конфлікт між козаками врегульовано і вони вже повернулись до покірної служби царю, а пізніше дописувач стверджує, що чутка про повстання козаків безпідставна. Вже 13 липня 1708 р. козацька армія з 20 тисяч осіб попрямувала на Волинь та завдали вагомої шкоди своєму противнику й розійшлися по маєтках князя Михайла Вишневецького, більшість з яких піддали вогню, а тоді відійшли до містечок Полонне та Лабунь¹⁴⁵.

Під 25 жовтня 1708 р. подаються пункти таємної угоди, що її козаки запропонували Карлу XII. За всю шкоду, яку заподіяв цар Петро I їх інтересам, козаки просили шведського монарха не захоплювати жителів міст та сіл, а також не грабувати та палити їх. Натомість козаки готові зректися своєї присяги та віддатися під протекцію Швеції, забезпечити короля всім необхідним для війни та надати в користування військо у складі до 40 тисяч осіб¹⁴⁶. Як жест доброї волі, козаки вже під 29 жовтня привезли до шведського табору різного провіанту, так щоб забезпечити повністю армію Карла XII, який прямував на Україну¹⁴⁷. Як повідомляють у дописі під 7 грудня, московити намагалися всіляко йому завадити, проте розпорошені і заскочені зненацька вдалися до втечі, але цар наказав козакам і калмикам, яких він поставив позаду свого війська, стріляти без розбору по всіх утікачах, як результат понад п'ятдесят із яких було вбито таким

¹⁴² De Varsovie // Gazette. 23.05.1708. №25. P. 290.

¹⁴³ De Varsovie // Gazette. 30.05.1708. №26. P. 303.

¹⁴⁴ De Varsovie // Gazette. 06.06.1708. №27. P. 314.

¹⁴⁵ De Villanova près de Varsovie // Gazette. 13.07.1708. №32. P. 375.

¹⁴⁶ De Dantzik // Gazette. 25.10.1708. №46. P. 543.

¹⁴⁷ De Varsovie // Gazette. 29.10.1708. №47. P. 554.

чином¹⁴⁸. А після розгрому царської кінноти, Петро I вимушений був відійти з України разом з підвладним йому козацьким корпусом. Вже 21 грудня 1708 р. договір офіційно було затверджено з обох сторін¹⁴⁹, а під 28 грудня повідомлялося, що гетьман Мазепа розіслав пропозицію усім козацьким старшинам приєднатись до нього та Карла XII, проте настільки гвалтовна зміна пріоритетів спричинила сум'яття серед старшин, які з одного боку були віддані своєму гетьману, а з іншого боялись виступити проти царя. Мазепа розумів, що ця затримка може стати фатальною для власних задумів, тому просив Карла відправити до Батурина 5-тисячний козацький корпус, який мав обороняти фортецю у разі нападу. Як тільки звістки про перехід козаків на сторону шведів дійшли до Петра I, то він післав князя Олександра Меншикова з десятитисячною армією захопити Батурин. Ми натикаємося на цей фрагмент у монографії О. Гуржія, однак необхідно зазначити, що дослідник занадто яскраво змальовує процес розправи над жителями Батурина¹⁵⁰, в той час як інформатори Ля Газетт вдаються до скромніших коментарів. Вони вважають, що козаки впали жертвою політичної боротьби між двома великими монархами, з ухилом на те, що розкол серед козаків спричинив саме шведський король¹⁵¹. Під 4 січня 1709 р. з Гамбургу повідомляють, що більшість козацьких старшин відмовилися підтримати свого гетьмана, а натомість повідомили царю про відступництво останнього. Цар одразу ж надіслав козацькій старшині наказ про обрання нового гетьмана і їх вибір впав на Івана Скоропадського. Не всі підтримали цю кандидатуру, тож задумались над поверненням до свого колишнього гетьмана Мазепи, якому на цей час було 70 років¹⁵². Дописувачі особливо зазначають, що пропозиція гетьмана Мазепи спричинила розлам серед старшини, в той час як він мав повну підтримку низового козацтва¹⁵³. З іншого боку, під 15 січня 1709 р. опубліковано дані московитів про чисельність та загальний стан шведської армії,

¹⁴⁸ De Hambourg // Gazette. 07.12.1708. №51. P. 601.

¹⁴⁹ De Hambourg // Gazette. 21.12.1708. №1. P. 1.

¹⁵⁰ Гуржій О. 100 великих постатей і подій козацької України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uahistory.co/book/100-great-figures-and-events-of-cossack-ukraine/64.php>

¹⁵¹ De Hambourg // Gazette. 28.12.1708. №2. P. 15.

¹⁵² De Hambourg // Gazette. 04.01.1709. №3. P. 31.

¹⁵³ De Hambourg // Gazette. 04.01.1709. №4. P. 39.

який вони оцінюють як незадовільний. Окрім того, повідомляється про те, що козаки з власних загонів Івана Мазепи щодня покидають його¹⁵⁴. В цьому ж записі подається зворотна інформація, що кілька козацьких старшин вирішили відректись від царя і свого нового очільника гетьмана Скоропадського, а тоді перейти під протекцію шведського короля та свого колишнього ватажка Мазепи¹⁵⁵. Не дивно, що це спричинило конфлікти між московитами та козаками, які ще були вірні царю. Під 22 січня 1709 р. повідомляють про два козацькі полки в Стародубі та один у Чернігові, що доволі близько до дислокації шведської армії та ватажка Мазепи, тому цар надіслав туди 8-тисячну армію, яка змусила стародубського полковника Лук'яна Журавку присягнути на вірність царю¹⁵⁶. Після цього вони примусили усіх козаків працювати над укріпленням цього міста наче рабів. Також, для забезпечення порядку цар заборонив козакам входити до деяких міст, де розташовувались московські склади та назначив загоны татар і калмиків стежити за козаками¹⁵⁷. В протилежному таборі козаки були дуже незадоволені повільністю поляків, які не поспішали приєднатися зі своїм військом до Карла XII. Вони стверджують, що об'єднана армія з козаків, поляків, литовців та шведів могла б протягом кількох днів розбити все московське військо і перемогти царя, а ще очікували обіцяне підкріплення від татар¹⁵⁸. Козаки вдалися до погроз, що у випадку відсутності підкріплення від союзників по коаліції вони готові повернутися назад до армії царя, тим не менше вони продовжують надсилати провіант до шведського табору. З армії московитів також повідомляють, що козаки все більше вдаються до дезертирства і переходять на сторону гетьмана Мазепи. В Могильові у цей час трапляється прецедент, коли московити взяли у полон усіх козаків, що входили в гарнізон, хоча за певними чутками вони пішли ще до того, як московити захопили їх¹⁵⁹. Інша московська армія під командуванням князя Меншикова напала на фортецю

¹⁵⁴ De Hambourg // Gazette. 15.01.1709. №5. P. 50.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ De Hambourg // Gazette. 22.01.1709. №6. P. 62.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ De Hambourg // Gazette. 29.01.1709. №7. P. 74.

в Гадячі, яку втримували козаки і які за підтримки шведського корпусу, що наблизився, розбили війська Меншикова¹⁶⁰. Під 19 березня 1709 р. сповіщають, що донські козаки перейшли на бік Карла XII¹⁶¹. У наступному записі вперше стикаємось із заходами пропаганди обох воюючих сторін: під 26 березня з обох таборів надходить різна інформація про бойові успіхи. Швеція заявляє, що вони виграли практично всі битви та сутички, які відбувалися між двома сторонами і єдина перемога московитів над шведським генералом Адамом Людвігом Левенгауптом була справжньою пірровою перемогою. Натомість Московія стверджує, що більшість битв взагалі були вигадані, а ставленик царя гетьман Скоропадський вільно обраний козацькою старшиною¹⁶². У замітці під 5 квітня знаходимо підтвердження, що донські козаки готові відректися царя та приєднатися до Швеції: «Генерал Крузе напав на півтори сотні козаків у селі Герофей за чотири ліги від Ромни, розбив їх, частину вбив, а решту зіштовхнув у болото, інших взяв у полон і забрав шість прапорів, одинадцять сотень осідланих коней та велику кількість зброї. Деякі в'язні народу козаків донських або Танаїсу запевняють, що вони налаштовані визволитися з-під панування царя, який ставиться до них з великою нелюдністю, повісивши тисячу чоловіків його народу на сотні шибениць, встановлених на річці¹⁶³». Під 17-го травня інформують, що більшість запорізьких та донських козаків підкоряються гетьману Мазепі, а інші готові слідувати за ними, адже московити були для них менш безпечними, ніж шведи¹⁶⁴. Підтвердження цьому знаходимо під 5 липня 1709 р., де розповідається, що Петро I гнівається на козаків, які переходять на сторону його супротивника, а тому наказав вбивати тих козаків, яких зустрінуть на шляху його війська¹⁶⁵. Розпочали виконувати цей наказ шляхом розправи над жителями маленького містечка, а полковник Яковлев 12 липня форсував місто Сеца, яке зайняли запорізькі козаки, які відмовилися здатися і

¹⁶⁰ De Hambourg // Gazette. 19.02.1709. №10. P. 111.

¹⁶¹ De Hambourg // Gazette. 19.03.1709. №14. P. 158.

¹⁶² De Hambourg // Gazette. 26.03.1709. №15. P. 171.

¹⁶³ De Hambourg // Gazette. 05.04.1709. №16. P. 184.

¹⁶⁴ De Hambourg // Gazette. 17.05.1709. №22. P. 254.

¹⁶⁵ De Hambourg // Gazette. 05.07.1709. №29. P. 338.

підкоритися цареві, тому він вбив усіх мешканців¹⁶⁶. Після поразки у Полтавській битві козаки на певний час не відіграють значної ролі у оповідях Ля Газетт, здебільшого пересуваючись з місця на місце та укріплюють кордони. Відтоді утворилися три різні козацькі угруповання, одне з-поміж яких залишився при гетьману Мазепі та шведському королю, інший під булавою гетьмана Скоропадського та московським царем, а третій складався з донських козаків, які зазнавали жорстокого поводження від царя і буцімто вирішили перейти під протекцію кримського хана.

2.3. Преса про козацьких лідерів

Під 18 липня 1700 р., нас ознайомлюють з двома козацькими старшинами - правобережним полковником Семеном Палієм та лівобережним гетьманом Іваном Мазепою¹⁶⁷, які грають важливу роль на театрі військових дій Північної війни. Особу козацького гетьмана Мазепи буде розглянуто в окремому розділі, тому надалі тут буде представлено решту ключових у цій хроніці акторів з козацької нації, про яких ми можемо дізнатися з Ля Газетт.

Йдеться насамперед про фастівського полковника Палія, який згадується у повідомленні з Гданська під 2 жовтня 1700 р., де мовиться про 8-тисячний загін московських козаків¹⁶⁸, що діяв у польських землях Естляндії під командуванням гетьмана («Général des Cosaques Moscovites») Палія, згадка про якого також є в дописі під 16 жовтня, де він намагається приєднатися до польського війська короля Августа II Сильного у його ліфляндському поході¹⁶⁹. А під 28 жовтня у листах говориться, що граф Станіслав-Ян Яблоновський, великий гетьман коронний, скерував значну частину війська в Україну, щоб зупинити насильство і побори, які Палій чинив супроти підвладних Польщі козаків. Дописувачі повідомляють, що гетьман Палій в цей час прибув до Ліфляндії, де зупинився на кордонах Московії з п'ятьма тисячами козаків, три тисячі з них мали приєднатися

¹⁶⁶ De Hambourg // Gazette. 12.07.1709. №30. P. 350.

¹⁶⁷ De Varsovie // Gazette. 18.07.1700. №33. P. 405.

¹⁶⁸ De Dantzic // Gazette. 02.10.1700. №43. P. 526.

¹⁶⁹ De Dantzic // Gazette. 16.10.1700. №43. P. 550.

до царя, а дві тисячі — до війська польського короля¹⁷⁰. Цей епізод у газеті можна трактувати як велику неприязнь цього графа до козацтва, який всіма силами намагався розігнати козацькі формування і вигнати їх з Правобережжя у зв'язку з згаданим вище рішенням Червненого сейму 1699 р. про розпуск «*козацької міліції*» на території Речі Посполитої. А втім початок Північної війни знову змусив короля Польщі звернутися за допомогою до козаків, які за час свого існування успішно боронили південні терени від турецьких і татарських набігів. Факт цього підтверджується листом¹⁷¹, який король Август II Сильний направив до Станіслава-Яна з проханням відтермінувати дезорганізацію козацьких полків до завершення війни, проте очевидно, що граф його не послухав і почав чинити на власний розсуд. Однак за відсутності підтвердження факту насилля над польськими козаками в майбутніх дописах, це нагадує спробу очорнити ім'я козацького ватажка Палія і спровокувати міжусобиці між козаками Лівобережжя та Правобережжя.

Допис під 10 грудня 1700 р. повертає читачів до постаті Палія у контексті політичних інтриг, а саме боротьби за домінування в Литовській державі між родинами Сапег та Вишневецьких. Після поразки Казимира-Яна Сапегу у битві під Алкеніками від Михайла Сервація Вишневецького французькі дописувачі розповідають: «що глави цієї сім'ї [Сапегу] знайшли притулок в Україні з метою залучення в свої інтересах пана Палія, козацького гетьмана¹⁷²», але це їм не вдається, на що вказує допис під 21 січня 1701 р., у якому йдеться про те, що Палія залучив граф Станіслав-Ян Яблоновський до придушення, ймовірно, козацьких виступів на Правобережжі з метою дотримання більш суворої дисципліни у війську¹⁷³.

Ще одна козацька постать у *Ля Газетт* згадується в записі з Гданська під 12 листопада 1700 р. Повідомляється про неназваного капітана козацької кавалерії, який надав інформацію курляндському герцогу Фердинанду про

¹⁷⁰ De Varsovie // Gazette. 28.10.1700. №47. P. 573.

¹⁷¹ Чухліб Т. *Козацтво Правобережної України у політичних планах королівського уряду Речі Посполитої (1675–1702 рр.)* // Спеціальні історичні дисципліни. Київ: Інститут історії України, 1998. №2. С. 257.

¹⁷² De Varsovie // Gazette. 10.12.1700. №1. P. 1.

¹⁷³ De Varsovie // Gazette. 21.01.1701. №7. P. 73.

пересування війська під Кройцбергом, що на Двіні. Ймовірно, що цей капітан був посланцем або навіть шпигуном московських козаків¹⁷⁴.

З іншим козацьким достойником нас знайомлять у випусках 1702 р., коли на Поділлі, що перебувало у межах Речі Посполитої, піднімається повстання підконтрольних Польщі козаків, які обрали своїм ватажком Самійла Самуся. Газетярі зазначають, що це повстання дестабілізувало регіон, через що з'явилося багато розбійників та грабіжників, які бешкетували в королівстві¹⁷⁵, отож південні рубежі Московії та Речі Посполитої вже не могли вповні забезпечувати захист від кочівників. На додаток, повідомляють з Варшави під 8 жовтня 1702 р. про ще одне козацьке повстання на Волині, учасники якого дуже швидко з'єдналися з московськими козаками. Судячи з дописів кореспондентів Ля Газетт, їхня обізнаність щодо козацького устрою була невисокою, адже вони вважають виступ полковника Палія, гетьмана Самуся та полковника Іскри частинами військової потуги московитських козаків, хоча останні були підданцями Речі Посполитої. З одного боку це виглядає як дуже продуманий план Московії, який українські історики Тарас Чухліб та Григорій Сергієнко навіть назвали Другою Хмельниччиною¹⁷⁶, з метою об'єднання Лівобережжя та Правобережжя, проте за контентом Ля Газетт цілі учасників повстання досить відрізняються між собою, адже московські козаки намагалися вийти з підданства царю і приєднатися до Корони Польської, а натомість козаки Правобережжя хотіли вийти з підпорядкування Речі Посполитій і віддатися під руку московського самодержця. Що знову ж таки повертає нас до шведського сліду в поширенні таких новин. Станом на 14 жовтня 1702 р. гетьман Самусь зібрав довкола себе 14 тисяч козаків, тут же до нього приєднується вище згаданий полковник Іскра з своїм козацьким полком, що налічував 1200 козаків¹⁷⁷. З повідомлення із

¹⁷⁴ De Dantzik // Gazette. 12.11.1700. №49. P. 598.

¹⁷⁵ De Varsovie // Gazette. 18.09.1702. №41. P. 482.

¹⁷⁶ Чухліб Т. *Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр.* / 3-те вид., випр. і доповн. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 433 с.; Сергієнко Г. Я. *Правобережна Україна: відродження козацької державності й визвольний рух проти панування Речі Посполитої (80–90-ті рр. XVII – початок XVIII ст.)* // Київ: Український історичний журнал, 1996. №3. С. 113.

¹⁷⁷ De Varsovie // Gazette. 23.10.1702. №46. P. 542.

Варшави під 11 листопада довідуємось, що козаки зайняли фортецю Немирів¹⁷⁸, яка є давнім козацьким містом та виконує роль резиденції правобережного гетьмана. Ця новина має досить негативну психологічну конотацію, що виказує ставлення французьких офіційних чинників до різного роду антиурядових повстань і виступів, хоча невідомо, чи вони вважають гнітючим – саму наявність бунту на річпосполитській землі чи козацький виступ, що лишень вимагають дотримання власних прав відповідно до давніх домовленостей. Ймовірно, що автори цього допису висловлюють не власну позицію, а передану зі слів зацікавлених поляків, що хочуть показати повстання з власного фокусу як неправомірний виступ козаків, що намагаються дестабілізувати ситуацію. Також варто додати, що у дописі під 24 листопада 1702 р. оприявлено одну позитивну та негативну сторону: в ньому передано негативне поводження козаків з немирівським гарнізоном, який складається з поляків графа Яблоновського, але й те, що постраждали жителі фортеці, з іншого боку, ми знаходимо підтвердження, що до повстанського руху залучені дві українські соціальні групи - селяни і козаки¹⁷⁹, що має спільні риси з визвольним рухом Богдана Хмельницького, що, здається, підтверджує вживання назви Друга Хмельниччина як синоніму до виступу Самуся.

Останнього разу козацький гетьман Самусь згадується у дописі під 3 березня 1703 р., де стверджується, що його загін був розбитий військами Корони Польської, а самого очільника повстання повісили¹⁸⁰, що не відповідає дійсності. У іншому повідомленні під 4 жовтня 1703 р. повідомлялося про долю гетьмана Палія, якого було схоплено київським воєводою Юзефом Потоцьким, який довідався, від свого в'язня, що ціллю того було переманити вірних польському королю козаків на сторону московського царя¹⁸¹. Інтригу в затяжному повстанні перериває поновлення військових дій шведського короля в Польщі, що змусило Августа II погодитись на умови Петра I, після чого московські війська перейшли

¹⁷⁸ De Varsovie // Gazette. 11.11.1702. №49. P. 579.

¹⁷⁹ De Varsovie // Gazette. 24.11.1702. №51. P. 601.

¹⁸⁰ De Varsovie // Gazette. 03.03.1703. №13. P. 147.

¹⁸¹ De Varsovie // Gazette. 04.10.1703. №48. P. 562.

Дніпро та придушили рештки козацького повстання, після чого вже спільно з поляками діяли проти партії Станіслава I Лешинського, ставленика шведів з Варшавської конфедерації. Вже за місяць, 9 листопада, московити увійшли та зайняли Білу Церкву¹⁸² на чому завершується виступ гетьманів Самуся та Палія.

Окрім того, у дописі під 24 липня 1705 р. повідомляється про ще одного учасника повстання гетьмана Самуся - полковника Федора Шпака, який командував польськими козаками під Прагою, що на Віслі¹⁸³. Зважаючи на недовіру польської шляхти до козаків, присутність серед командувачів польського війська козацького представника є прикметною, адже вже 30 жовтня 1705 р. відбувся прецедент, коли князь Томаш Юзеф Замойський відмовився прийняти 6-ти тисячну козацьку залогу, яка мала укріпити гарнізон міста перед наступом шведів¹⁸⁴. Князь вчинив так через страх, цей же страх відчували шведи під Краковом, де виставили нічну варту і боялись нападу козаків. Схоже серед нобілітету обох народів побутували страшні уявлення про козацькі корпуси, які складаються виключно з грабіжників та розбійників, через що навіть князь Замойський послав частину своїх військ, аби вигнати козаків зі своїх земель, як відомо з допису під 30 листопада 1705 р¹⁸⁵.

Козацьке земляцтво було постійним актором давньої французької преси¹⁸⁶. Однак, порівнюючи повідомлення про козаків середини XVII та початку XVIII ст., можемо виснувати про перемену в ставленні редакції Ля Газетт до нього як об'єкту опису. Якщо при початках козаки поставали перед французькими читачами як кочовий образ європейського «степового лицарства» і героїв епосу, то вже на початках століття Просвітництва європейські уявлення

¹⁸² De Varsovie // Gazette. 09.11.1703. №53. P. 622.

¹⁸³ De Varsovie // Gazette. 24.07.1705. №34. P. 397.

¹⁸⁴ De Varsovie // Gazette. 30.10.1705. №49. P. 574.

¹⁸⁵ De Varsovie // Gazette. 30.11.1705. №53. P. 622.

¹⁸⁶ Лагун Ю. *Gazette de France як джерело до української історії: від заснування видання до висвітлення в ньому подій Хмельниччини (1631-1648 рр.)*. Гуманітарний факультет. УКУ: Львів, 2021. С. 1-44. (попередня кваліфікаційна робота); Боршак І. *Французький часопис про українські справи в рр. 1631-1647*. №102. С. 4.; Боршак І. *Французький часопис про українські справи в рр. 1631-1647*. №103. С. 4.

про козаків дещо змістилися в сторону осілости. Козаки на шпальтах Ля Газетт представлені наче воєнізовані господарники, з одного боку, досить сильно прив'язані до побуту, однак за наказом своїх очільників готові взятися до зброї, не поступаючись у підготовці і воєнному мистецтві наймогутнішим арміям Європи. Ми можемо провести певні паралелі в характері військової служби, адже якщо у Московії козакам доводилось постійно брати участь в походах і кампаніях царя, то в Речі Посполитій, а згодом на службі шведському королю козаки дотримуються своїх предвічних устроїв – вільнонайманих степовиків.

На сторінках французької преси подибуємо чисельні згадки про козацьких достойників. Козацькі образи, які представляються редакторами для французького читача, можуть викликати різний спектр емоцій, таких як співчуття, співпереживання, пошану, але разом з тим і страх, осуд, гнів, кепкування тощо. Саме тому в цьому дослідженні ми схильні до висновків, що опінія французького читача була досить амбівалентною. Будь-який читач серед усього ореолу особистостей та рис, які приписували козакам, міг обрати саме ті, які були (чи не були) йому не до вподоби.

РОЗДІЛ ІІІ.

ОБРАЗ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПРЕСІ

Образ Івана Мазепи вже давно присутній як певний соціокультурний мем не тільки в історичних працях, а й літературних, мистецьких, публіцистичних творах. Обставини життя легендарного гетьмана та його характер висвітлювалися здебільшого постфактум. Особливо складно було історикам, оскільки чимало автентичних свідчень і зображень Мазепи максимально знищувалися московським царем Петром І. Варто відзначити, що наратив «великої зради» домінував у російській та радянській історіографіях, але природньо, що історики української еміграції та незалежної України (як от як Ілько Борщак, Борис Крупницький, Теодор Мацьків, В'ячеслав Станіславський, Тарас Чухліб, Шевчук Валерій, Сергій Павленко та ін.) реабілітували Мазепу і, навпаки, спричинилися до формування навколо нього ореолу головного національного символу та предтечі сучасної Української держави.

Як зазначає російська історикиня Тетяна Таїрова-Яковлева, ці наративи створили образи Мазепи досить нереальним та приписували йому значну частину власних епітетів, конотацій та інтерпретацій¹⁸⁷, а тому вповні реконструювати справжнього Мазепу серед усієї палітри змішаних чуток, міфів, маніфестів та історичних фактів досить складно. Природньо, що українські історики постійно відчували потребу не тільки переосмислення старих джерел, а й у пошуку та аналізі нових. Одним із прижиттєвих свідчень, яке дозволяє поглянути на постать Мазепи ще до його відкритого конфлікту з царем, є матеріали західноєвропейської, зокрема французької преси. Контент Ля Газетт та Меркюр Галант надає рідку можливість реконструювати образ гетьмана Івана Мазепи в уяві його сучасників, європейців, зокрема французів. Усього ми виявили 135 згадок про Мазепу у Газетт та 1 в Меркюр Галант.

¹⁸⁷ Таїрова-Яковлева Т. Мазепа. С. 5.

Слід сказати, що тогочасний французький образ Мазепи дещо відмінний від того, який було сформовано в українській історіографії у ХХ ст. Його таки намагалися досліджувати за матеріалами Ля Газетт вже згадані українські історики - Ілько Борщак, Теодор Мацьків та Валерій Шевчук¹⁸⁸, тому надалі ми будемо неодноразово звертатись до їхніх досліджень, аби виявити їхні досягнення та вади. У своїй розвідці І. Борщак намагається розкрити досить фактографічний контент Ля Газетт, однак при виборі випусків для своєї книги дослідник створює певну інформаційну бульбашку. Опинившись всередині неї, читач творів Борщака немов поринає в «велику драму» переживань тогочасних французьких видавців і читачів преси з приводу неймовірних пригод козацького вождя Мазепи – мудрого, спритного, освіченого, харизматичного, спрямованого в бік Європи, а не Москви. Насамперед, І. Борщак намагається переконати в прихильності opinii французів до особи гетьмана. Однак Борщак доволі упереджено вибирав інформацію з газетного контенту, оминув і вповні не розкрив (свідомо чи мимохіть?) значну кількість повідомлень. Природньо, що ми не можемо підтвердити однозначну позитивність образу Мазепи на сторінках французької преси його доби. Більше того, можемо ствердити, що І. Борщак суперечив очевидним фактам. Наприклад, стверджуючи, що гетьман Іван Скоропадський мав низький кредит довіри серед козацтва. Адже контент використовуваних ним січневих чисел Ля Газетт за 1709 р. дає підставу вважати, що хоч народна підтримка Мазепи була вищою, ніж у Скоропадського, проте останнього більше підтримувала козацька старшина. Тож надалі в тексті будуть представлені наші коментарі поруч з виснуваннями Ілька Борщака.

У своїй книзі Т. Мацьків також послуговується наповненням Ля Газетт використовуючи частковий перелік укладених дописів про особу Івана Мазепи¹⁸⁹, однак автор у своїй роботі уникає висловлення власної opinii про наповнення та якість друкованих повідомлень. З-під переліку запропонованих

¹⁸⁸ Борщак І. *Гетьман Мазепа та тодішня французька преса.*; Теодор Мацьків. *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709 рр.* 286 с.; Шевчук В. *Іван Мазепа.* 132 с.

¹⁸⁹ Мацьків Т. *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709 рр.* С. 102.

повідомлень газети у розвідці дослідника нас цікавлять укладені від 23 березня 1702 р. до 29 вересня 1709 р.¹⁹⁰ У частині цих дописів не завжди присутня інформація про українського гетьмана, а отже дослідник користується цим джерелом, щоб познайомити українського читача з неординарним контентом Ля Газетт.

Більш зацікавленим у аналізі повідомлень цього таблоїда видається вітчизняний перекладач й дослідник наративів часів Мазепи В. Шевчук, який у своїй книзі представив перелік повідомлень з Ля Газетт з 6 грудня 1687 р. до 9 червня 1708 р.¹⁹¹. На відміну від Т. Мацьківа, кожне зі згаданих дослідником повідомлень містить якусь інформацію про козацького ватажка. Дослідник доволі критично ставиться до їх контенту, але деякі його висновки щодо особистої участі Мазепи в написанні цих новин у Париж дещо абсурдні. Хоча варто погодитись, що основним недоліком цієї газети є відсутність постійних дописувачів на території України, через що більшість новин формувались з чуток та офіційних запитів, які поступали до Варшави та Гамбурга, а звітлія вже в паризьку редакцію.

Характерно, що такі відомі сучасні українські дослідники постаті Мазепи як Тарас Чухліб¹⁹² та Сергій Павленко¹⁹³ у своїх працях не вдаються до дослідження масових джерел, до яких належить перса. Тому цікавим видається накласти на їх висновки інформацію тогочасної французької преси, бо це дасть змогу побачити нові нюанси та подолати односторонність у підході. При тим, однак, теж не слід забувати, що західноєвропейська преса накладала на образ гетьмана свою соціокультурну сітку уявлень та домислів, за посередництвом яких власне й творився «французький образ» Мазепи.

¹⁹⁰ Так само.

¹⁹¹ Шевчук В. *Іван Мазепа*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eduknigi.com/istor_view.php?id=159

¹⁹² Павленко С. *Іван Мазепа*. 315 с.

¹⁹³ Чухліб Т. *Мазепинська Україна між Російською та Шведською коронами: дилема вибору протекції*. №. 2. С. 16-39.

3.1. На московській службі (1700 – 1708 рр.)

У французькій пресі початку XVIII ст. про Івана Мазепу найчастіше мовиться як про «гетьмана московських козаків» («General des Cosaques Moscovites»)¹⁹⁴. Дописи найчастіше зображають Мазепу як вірного та надійного виконавця царської волі, воєначальника, наближеного до царя і неодноразово використовуваного ним у різних військових справах. На додачу до військових зобов'язань, Петро I доручав Мазепі низку дрібніших завдань, наприклад, у дописі під 30 травня 1708 р. гетьману передали кошти з державної скарбниці, щоб він виплатив аванс військам Сандомирської конфедерації¹⁹⁵, які воювали на стороні Москви. Мазепа доволі часто відвідує царські військові наради, що засвідчує його високий статус серед царських підданих. На сторінках *Ля Газетт* задокументовано три такі військові ради, на яких гетьман був присутній поруч з іншими радниками та командуючими московського царя. На одну з таких рад гетьман прямує 6 квітня 1706 р.: він полишає 40-тисячне козацьке військо, яке поверталось за Дніпро на відпочинок, і їде в Оршу, де на нього вже очікував цар¹⁹⁶.

Нам багато відомо про Івана Мазепу як мецената. В одному з дописів 1705 р. повідомляють, що гетьман власним коштом побудував три мости через Дніпро і закупив волів, аби тягнути артилерію¹⁹⁷. Московський цар доволі часто доручав Мазепі займатися укріпленням міст, оборонних споруд та фортець, закупівлею волів та коней для походів тощо його власними коштами¹⁹⁸ і з використанням української робочої сили (себто, примусом козаків). Згадані три мости перекинули через Дніпро поблизу Києва і невдовзі ним мало пройти козацьке військо, а після стати табором за вісім ліг (тобто за 35 км., оскільки в одному французькому льє було 4445 м.¹⁹⁹)²⁰⁰. Коштів не завжди вистачало, що

¹⁹⁴ De Varsovie // Gazette. 18.07.1700. №33. P. 405.

¹⁹⁵ De Varsovie // Gazette. 30.05.1708. №26. P. 303.

¹⁹⁶ De Varsovie // Gazette. 06.04.1706. №18. P. 206.

¹⁹⁷ De Varsovie // Gazette. 15.05.1705. №24. P. 278.

¹⁹⁸ Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 204.

¹⁹⁹ Ададуrow В. *Історія Франції, Королівська держава та створення нації*. Львів: Видавництво УКУ, 2002. С. 356.

²⁰⁰ De Varsovie // Gazette. 29.05.1705. №26. P. 302.

переростало у збільшення розміру податків та додаткові стягнення, конфіскацію худоби. Постійні військові походи призводили господарства до зубожіння, тому не дивно, що війська гетьмана ніяк не могли зібратися та зрушити з місця²⁰¹, про що ми дізнаємося у багатьох дописах Ля Газетт. Також відчувалася неабияка напруга в настроях козаків через постійні обіцянки царя повернути Україну та козацькі землі Правобережжя польському королю Августу, тому не виключено, що козаки всіляко саботувати похід московського війська. Однак гетьман, здавалося, не зважав на це невдоволення і старався догодити царю, а тому 10 липня 1705 р. все ж вирушив зі своїм військом, як повідомляють через Волинь в сторону Львова²⁰². Через місяць, а саме 13 серпня, гетьман добрався до Збаража у супроводі 4-х тисяч козаків та артилерії.

Можливо він боявся царя: котрий не зважаючи на заслуги Мазепи на службі в свого престолу, погрожував ув'язнити гетьмана, а іноді поширювалася й хибна інформація про страту Мазепи. Один з таких дописів під 23 березня 1702 р. відображає відданість і позитивне ставлення українського козацтва до гетьмана, адже, отримавши звістку про арешт їхнього провідника, піднімають повстання в Україні. Як наслідок, захоплюють та руйнують замки і форти на Дніпрі²⁰³. Т. Мацьків та В. Шевчук використовують це повідомлення у своїх дослідженнях, я погоджуюсь з ними, що характер цих повідомлень досить дивний та не відповідає дійсності. Вірнопіддані стосунки між Мазепою та Петром I засвідчують, що це повідомлення було лишень безпідставною чуткою, а в працях українських дослідників не знайдено слідів яких-небудь козацьких повстань на Лівобережжі у цей відрізок часу. Хоча варто зазначити, що цей допис оповів французьким читачам про повагу та відданість, яка існувала між козаками та їх гетьманом, тому є хорошим доповненням до реконструкції образу Мазепи. В квітні 1705 р. ще один допивач розповідає, що гетьмана Мазепу скинуто з посади за наказом Петра I. Пояснюється це тим, що минулого року козацький

²⁰¹ De Varsovie // Gazette. 03.07.1705. №31. P. 362.

²⁰² De Varsovie // Gazette. 10.07.1705. №32. P. 374.

²⁰³ De Varsovie // Gazette. 23.03.1702. №15. P. 170.

гетьман не зміг захистити Львів від наступу Карла XII, а окрім того, на місце Мазепи планують призначити Семена Палія²⁰⁴. Насправді, козаки брали участь в боях за Львів та змогли відкинути шведів від міста, про що ми можемо довідатися у монографії Павленка, однак з дозволу московського царя вони відступили до своїх домівок, чим скористався шведський король і захопив Львів²⁰⁵. Очевидно, що інформація про заміну Мазепи Палієм не могла відповідати дійсності бодайти тому, що перший тримав другого під арештом від моменту його затримання у 1704 р., а згодом відправив до Сибіру. Не повірили цьому й редактори Ля Газетт, а тому скерували до Львова запит щодо підтвердження повалення Мазепи. Відповідь на це знаходимо у дописі під 8 травня 1705 р., де спростовують інформацію про немилість гетьмана, а натомість стверджують, що, навпаки, Петро I прийняв його з великою шанобою і з почестями відрядив назад до Дніпра у супроводі великого війська, яке мало продовжити військові походи в Польщу²⁰⁶. Козацьке військо проходило землями Юзефа Потоцького, який був прихильником шведського ставленика Лещинського, а тому Мазепа отримав наказ зібрати з земель київського воєводи велику контрибуцію. Козакам також дозволялось грабувати його маєтки²⁰⁷, проте гетьман строго заборонив спустошувати землі князів Собеських, як зазначає інформатор, «виявляючи велику повагу до пам'яті короля, їхнього батька»²⁰⁸. Прихильність гетьмана до цього роду зародилася ще в часи його служби королю Яну Собеському, який завжди шанобливо і прихильно ставився до Мазепи²⁰⁹.

У дописах Ля Газетт нерідко йдеться про отримання різними польськими достойниками листів від Мазепи, зміст цієї кореспонденції переказується і коментується. Перша ж згадка у XVIII ст., уміщена в дописі під 18 липня 1700 р., оповідає про його лист до польського графа Станіслава-Яна Яблоновського. Послання стосується укріплення південних кордонів Речі Посполитої та України

²⁰⁴ De Varsovie // Gazette. 24.04.1705. №21. P. 243.

²⁰⁵ Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 202.

²⁰⁶ De Varsovie // Gazette. 08.05.1705. №23. P. 265.

²⁰⁷ Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 204.

²⁰⁸ De Varsovie // Gazette. 01.09.1705. №40. P. 467.

²⁰⁹ De Varsovie // Gazette. 30.10.1705. №47. P. 551.

від татарських набігів²¹⁰. Після згаданої наради в Орші в 1706 р., Мазепа написав листа луцькому латинському єпископу, в якому обговорив питання порядку повернення земель України до Речі Посполитої. Мазепа наполегливо просить єпископа поки не їхати в Україну, а свої наміри гетьман намагається пояснити тим, що не всі козаки готові покинути свої отчі землі, можуть взятися до зброї та вступити у відкрите протистояння з поляками. Тут буде доцільний коментар російської історикині Таїри-Яковлевої - «щоб я вчасно міг український народ застерегти» і дати можливість козакам покинути правий берег²¹¹. Не дивно, що козаки ставилися негативно до своїх союзників-поляків, адже в праці С. Павленка натрапляємо на скарги рядових козаків і старшини на надмірне використання їх загонів в охороні річпосполитських кордонів²¹². Щоб запобігти їх заколоту, Мазепа бажає супроводжувати єпископа та слідкувати за порядком і дисципліною своїх підлеглих. На додачу, Мазепа надіслав у захоплені міста кілька листів, у яких обіцяв загальну амністію для всіх «польських козаків», що вже кілька років вважаються повстанцями. Гетьман також запевняє, що шляхтичі не будуть переслідувати козаків за їх виступ під керівництвом Семена Палія²¹³.

Під час прочитання дописів, ми звернули увагу на кілька сюжетів, що розкривають барокову релігійність Мазепа, адже в перерві між державними справами він не нехтує святкуванням Великодня²¹⁴. Коли гетьман повертається до своїх обов'язків, то прагне показати свою силу для досягнення поставленої мети. Наприклад, під 21 травня 1706 р. він написав листа у Бихівську фортецю, де просив коменданта прийняти залогу козаків на час, поки військовий похід не продовжиться – у випадку відмови Мазепа погрожував захопити цю фортецю зі зброєю²¹⁵. Не завжди йому звісно вдається, адже на отриману відмову, гетьман намагався виконати свою погрозу і йде 9 липня на штурм Бихова, але командувач фортеці – талановитий полководець генерал Кшиштоф Сеніцький зміг дати

²¹⁰ De Varsovie // Gazette. 18.07.1700. №33. P. 405.

²¹¹ Таїрова-Яковлева Т. *Мазепа*. С. 189.

²¹² Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 202.

²¹³ De Varsovie // Gazette. 16.04.1706. №20. P. 230.

²¹⁴ De Varsovie // Gazette. 30.04.1706. №22. P. 253.

²¹⁵ De Varsovie // Gazette. 21.05.1706. №25. P. 290.

гідний відпір, тож Мазепі не залишалось нічого іншого, як розпустити власні війська і повернутись в Батурин²¹⁶.

Наступний допис дуже цікавий за своїм наповненням, адже під 24 вересня повідомляється, що гетьман Мазепа разом з козацькою старшиною повернувся до Києва, де проходила велика військова рада під головуванням царя, під час якої розглядали дії князя Олександра Меншикова та генерала Георга Бенедикта Огільві, яких звинувачували в розбоях на території Литви під час одного з походів²¹⁷. Чергову й останню на сторінках Ля Газетт військовою нараду за присутності Мазепи зібрали 27 квітня 1707 р. в Жовкві, куди прибули російські командувачі, цар та власне гетьман. Неофіційною метою цього зібрання було також святкування Великодня²¹⁸, опісля якого планувалось обговорити майбутні походи проти шведського короля. Після наради Мазепа їде до Києва, щоб зібрати там свої війська, що відпочивали, та повертається з ними до Жовкви для реалізації планів кампанії 1707 р.²¹⁹ Контакти гетьмана з Петром I позначаються на його характері, що проявляється, як ми вже пересвідчилися з різноманітних повідомлень, у його спілкуванні та методах управління. Мазепа представляється нам як діяч, котрий активно веде зовнішню та внутрішню політику в інтересах Петра I, в той же час посилюючи свій авторитет, у чому ми матимемо змогу пересвідчитись.

До прикладу, гетьман отримував високу пошану від інших монархів, як от про це мовилося у дописі під 17 липня 1704 р.: король Август II організував прийняття для Мазепи та усіх 6 тисяч козаків, що були з ним. Після розмови з гетьманом польський король провів певну церемонію, під час якої виголосив «усі хто любить мене – сідлайте коней», учасником цього дійства був також Мазепа²²⁰, як посланець московського царя. Однак після аудієнції, король Август II не нехтує можливістю залучити Мазепу до своїх польських кампаній.

²¹⁶ De Hambourg // Gazette. 09.07.1706. №30. P. 351.

²¹⁷ De Varsovie // Gazette. 24.09.1706. №43. P. 506.

²¹⁸ De Varsovie // Gazette. 06.05.1707. №22. P. 260.

²¹⁹ De Varsovie // Gazette. 20.05.1707. №24. P. 278.

²²⁰ De Hambourg // Gazette. 01.08.1704. №33. P. 387.

Військові навички козаків польський король використовує восени 1704 р., коли доручає Мазепі зі своїми козацькими полками стежити за пересуваннями шведського короля, який прямував на Львів. Роль гетьмана і козаків тут була допоміжна, оскільки поляки не шукали прямого зіткнення з Карлом XII, тим не менш їхні військові навички стали в нагоді. Проте для самого Мазепи і його військ це було справжнім випробуванням, адже козаки потребували припасів, їх одяг зношувався і вони відверто нудьгували. Тому не бажаючи метатись з місця на місце, а також провести зимову кампанію на польській землі, 14 листопада Мазепа йде зі своїм військом до Київського воєводства, де вони мали перезимувати та поповнити припаси²²¹. Опис польської кампанії ми знаходимо в монографії С. Павленка, де він зазначає, що серед козацтва цей похід викликав велике невдоволення, тож вони радо сприйняли нагоду повернутися до свого господарства²²². Вже через тиждень 21 листопада один з дописувачів *Ля Газетт* звинувачує Мазепу в тому, що той на чолі свого козацького війська замість підтримки королю Августу розграбував Волинь та Поділля і лишень тоді повернувся на Київщину²²³. Достовірність цього звинувачення нам не вдалося підтвердити в публікаціях істориків, хоча у праці С. Павленка цьому присвячено кілька рядків. Зокрема, гетьман виправдовує розбої на Волині тим, що грабежу піддавались маєтності шляхти, прихильної до Лещинського²²⁴. Тим не менш, не виключено, що у такий спосіб польські дописувачі намагались очорнити гетьмана за те, що козацькі війська не надали бажаної допомоги під Львовом.

Хороші відносини склалися у гетьманана з польським козацтвом, що проявляється у використанні його авторитету для врегулювання конфлікту між козаками Правобережжя та польською шляхтою. З цією метою царський посол 5 січня 1703 р. надсилає депешу з закликом, щоб Мазепа скористався своєю репутацією серед козацьких ватажків «Другої Хмельниччини», яка охопила землі Волині, Поділля та України і вгамував їх, адже це могло негативно

²²¹ De Varsovie // Gazette. 14.11.1704. №50. P. 589.

²²² Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 201.

²²³ De Varsovie // Gazette. 21.11.1704. №51. P. 601.

²²⁴ Павленко С. *Іван Мазепа*. С. 203.

вплинути на перебіг Великої Північної війни. Не дивно, що Мазепа користувався пошаною серед усього козацтва, адже за своє життя він проявив себе як талановитий полководець та справедливий лідер, що дослужився до високих посад. З іншого боку, гетьману доручили вести листування і запевнити польських генералів, що московські козаки ніяким чином не підтримали повстання в Речі Посполитій ні відкрито, ні таємно²²⁵. Це не вперше, коли ширяться чутки про те, що козацький гетьман таємно підтримує повстання в Речі Посполитій та посиляє своїх людей розпалювати ворожнечу між козаками Правобережжя та польською шляхтою. Однак, завдяки Т. Таїровій-Яковлевій, дізнаємося, що такі чутки здебільшого поширювалися Карлом XII з метою підірвати союз між Варшавою та Москвою²²⁶. Мазепа неодноразово підтримував та користувався послугами польських козаків, але натрапляємо ми на ці відомості лише у вересні 1706 р. Козацький гетьман надіслав листа немирівському полковнику Самійлу Самусю, де просить того приєднатися до військ Мазепи для підтримки кордонів України зі своїм полком²²⁷.

У жовтні 1705 р. виявляємо згадку про листування Мазепи з князем Замойським. У цей час козацьке військо на чолі з Мазепою наближається до Замостя. Мазепа відправив князю лист щодо розміщення в його замку 6-ти тисячної козацької залоги на зиму. Князь відмовив йому, адже вважав, що у випадку облоги зможе утримати місто своїми силами²²⁸, тож гетьману довелося шукати прихисток в землях князя. Як ми довідуємось з допису під 6 лютого 1706 р. - князь Замойський написав листа козацькому ватажку, щоб він стежив за дисципліною серед своїх людей, від дій яких досить сильно потерпали його землі²²⁹.

Зі свого боку вважаю необхідним звернути на переказ у Ля Газетт змісту листів, якими обмінювалися між собою український гетьман Мазепа та белзький

²²⁵ De Varsovie // Gazette. 05.01.1703. №5. P. 50.

²²⁶ Таїрова-Яковлева Т. *Мазена*. С. 155.

²²⁷ De Varsovie // Gazette. 04.09.1706. №40. P. 470.

²²⁸ De Varsovie // Gazette. 30.10.1705. №49. P. 574.

²²⁹ De Varsovie // Gazette. 06.02.1706. №12. P. 133.

воєвода Адам Синявський. Вперше цей сюжет згадується у дописі під 2 грудня 1707 р., де Мазепа повідомляє воєводі деякі з планів московського царя щодо походів у Польщу²³⁰. Пояснити початок цього листування можна тим, що обидва достойники вже досить довгий час були невдоволені тим, що царські походи все більше виснажували їх землі, постійні військові походи вимагали значних витрат та сил, тому й не дивно, що саме Синявський відіграє ключову роль в зміні політичних векторів Мазепи з Москви на Стокгольм. Між собою урядники часто обговорюють Карла XII, розповідають свої останні спостереження про шведів та чисельність їхнього війська, пересування тощо, але в той же час продовжують виконувати свої обов'язки. Наприклад, під 29 листопада 1707 р. повідомлялося, що белзький воєвода зі своїми військами відправився в Україну, щоб повернути ці землі Короні Польській. Козаки виступили проти вступу будь-яких польських військ на їхні території, а тому написали листа гетьману Мазепі, щоб він якось протидіяв цьому походу²³¹. Натомість гетьман звернувся до своїх підданих і наказав їм не чинити жодних ворожих дій щодо військ белзького воєводи, а також не грабувати польські обійстя і звільнити всіх захоплених у полон шляхтичів²³². В іншому листі під 9 грудня 1707 р. Мазепа пропонує воєводі 20-ти тисячне військо для оборони його кордонів від шведського короля. Синявський вдячний за таку щедрю пропозицію, проте змушений відмовитись через нестачу продовольства для забезпечення цієї армії²³³. Наступний лист уміщено під 6 квітня 1708 р. Белзький воєвода просить посприяти, щоб російські війська не входили до Волині, адже вони могли завдати доволі великих збитків²³⁴. Знайшовши компроміс, щоб російська армія не входила до Волині, Мазепа направляє у розпорядження Синявського 6 тисяч козаків, які мали підсилити його війська у випадку прибуття сюди Карла XII²³⁵. У ще одному листі до белзького воєводи під 29 серпня надібуємо інформацію, що Мазепа

²³⁰ De Varsovie // Gazette. 02.12.1707. №52. P. 613.

²³¹ De Varsovie // Gazette. 20.01.1708. №7. P. 75.

²³² De Varsovie // Gazette. 17.02.1708. №11. P. 122.

²³³ De Varsovie // Gazette. 09.12.1707. №1. P. 1.

²³⁴ De Varsovie // Gazette. 06.04.1708. №18. P. 205.

²³⁵ De Varsovie // Gazette. 13.04.1708. №19. P. 219.

вибачається перед Адамом Синявським за поразку у битві при Головчині, адже повинен був зі своїм військом прийти на підмогу, проте за наказом царя направився до Мінського воєводства. На додаток, Мазепа пропонував воєводі приєднатися і разом вирушити до Литви²³⁶. Ймовірно саме в цей момент Мазепа остаточно ухвалив рішення про перехід під протекцію Карла XII. На цьому листі між Мазепою та Синявським більше не потрапляють на шпальти Ля Газетт, хоча в них ми можемо чітко побачити, що обидва полководці почуваються загнаними і зближуються.

Як ми вже відзначали, до обов'язків Мазепа на службі Москві належало вирішувати прикордонні конфлікти з Кримським ханством. У березні 1708 р. до нього прибув посланець паші сераскіра Ісуфа, який поскаржився на козаків, що грабували його землі. Гетьман у дипломатичний спосіб спершу просив посланця викрити йому винних людей, а тоді пообіцяв покарати їх²³⁷. Відповідь не забарилася, вже під 1 серпня 1708 р. знаходимо, що Мазепа врешті виявив козаків, що займалися незаконним розбоєм на землях татар і стратив зухвальців, після чого відправив до сераскіра Ісуфа їхні голови у мішках²³⁸. Відповідно до своїх обов'язків, Мазепа діє розсудливо і справедливо, а тому викликає повагу з боку різних достойників. Не дивно, що після переходу під руку шведського короля Мазепа взявся листуватись з кримським ханом аби залучити його у війну проти Московії та приєднатись до Карла XII. У своєму листі гетьман просив прислати щонайменше 40 тисяч татарських вершників²³⁹, щоб у такий спосіб остаточно перемогти свого колишнього сюзерена.

Наведений вище перелік фактів надає нам нагоду для виведення попереднього образу Мазепа, що його змальовано в французькій пресі XVIII ст. Спершу український гетьман постає поглядам французької аудиторії як високопосадовець, полководець та політичний діяч Московії, проте з

²³⁶ De Dantzik // Gazette. 29.08.1708. №38. P. 445.

²³⁷ De Varsovie // Gazette. 09.03.1708. №14. P. 161.

²³⁸ De Dantzik // Gazette. 01.08.1708. №34. P. 399.

²³⁹ De Hambourg // Gazette. 15.01.1709. №5. P. 50.

дослідженням значно дрібніших аспектів, що впливають з прийнятих ним рішень, його ставлення до козаків та зовнішні зв'язки з дворянством та королями ставлять Івана Мазепу в один ряд з цими аристократами. Його рівень придворної культури достатній, аби н рівних не лише листуватися, але й зустрічатися та проводити час. Має пошану до осіб, що залишили значний внесок у його житті, як от польський король Ян Собеський, чий рід Мазепа гонорував протягом всього життя. Гетьман також постає хорошим дипломатом, що розуміється в міжнародній політиці та підтримує добрі зносини з різноманітними достойниками, королями та церковниками, що було недоступно багатьом його попередникам. Удостоєний похвал та відзнак, він здатен до ініціативи та готовий долати несподівані труднощі, які виникають в доволі складний період його життя.

Для реконструкції образу Івана Мазепи нами зібрано кілька неординарних коментарів від дописувачів Ля Газетт на адресу козацького гетьмана. Кореспондент з Варшави дає Мазепі таку характеристику: «але що цей гетьман був настільки потаємний, що не можна було зрозуміти його почуттів»²⁴⁰. Також схожий за своїм змістом наступний допис про характер гетьмана: «він ходить такими шляхами, що ніхто не може передбачити його задумів»²⁴¹. Іван Мазепа справді оточений певним ореолом таємничості, а тому про його особистість судити досить важко, але зі шпальт газети його рішення підкріплюються впевненістю, владним характером та гнучкістю переговорника. Ймовірно, що упорядник цих дописів вважає Мазепу непередбачуваною особистістю, а можливо навіть побоювався його. Будь-яка людина, що коли-небудь входила в контакт з ним, навряд чи змогла б розгадати потаємні плани гетьмана. Навіть його найближчий підданий – писар Пилип Орлик не завжди знав мотиви Мазепи, про що також говорить Т. Таїрова-Яковлева²⁴². У своїй діяльності на московській службі Мазепа намагався не забувати про інтереси

²⁴⁰ De Varsovie // Gazette. 19.03.1706. №15. P. 169.

²⁴¹ De Varsovie // Gazette. 11.09.1706. №41. P. 482.

²⁴² Таїрова-Яковлева Т. *Мазепа*. С. 177.

козаків та України. У черговій депеші з Варшави згадується невідомий чоловік, що супроводжував посланця до Мазепи. Цей чоловік поділився, що під час розмови гетьман дуже засмутився через козацькі втрати у Польщі, які загинули у боротьбі проти шведського короля²⁴³. Довершити розкриття образу Мазепи нам вдасться далі, коли він кардинально змінить вектор своєї лояльності.

3.2. Під протекцією шведського державця (1708-1709 рр.)

Вище нами зроблено спробу реконструювати образ Мазепи як посадовця московської державної потуги. Але образ гетьмана сформований у історичній уяві головно як людини, яка вирішила кинути їй виклик. У французькій пресі зауважуємо нятяки про зародження конфлікту між Петром I та Іваном Мазепою у дописі під 26 березня 1707 р. Укладач цього повідомлення переповідає наказ Петра I – гетьман Мазепа повинен вивести з Білої Церкви та інших фортець України свої козацькі гарнізони, а також всі козаки, що повстали раніше проти Речі Посполитої, будуть затримані та видані своїм панам²⁴⁴. Як ми розуміємо, за гетьманування Івана Мазепи врешті могло відбутися об'єднання Правобережжя та Лівобережжя під протекцією одного гетьмана, про що в цілому вірно говорить Т. Чухліб, утім лосить анахронічно наділяючи таке утворення рисами самоурядної монархії. Як би там не було, згадане рішення царя йшло врозріз з основним фундаментом козацького васалітету – вповні забезпечувати вольності та права козацького народу²⁴⁵. Гетьман Мазепа протягом своєї каденції активно діє, щоб контролювати всю козацьку Україну, але на нього здійснюють великий тиск царські радники. Як от князь Меншиков, який уважав гетьмана найвірнішим підданим царської корони, але в своїх розмовах доволі часто зіштовхував Мазепу та запорожців, діючи у власних інтересах²⁴⁶. Від царської канцелярії надходять регулярні накази, в яких Мазепу силують вивести усі свої гарнізони з зайнятих

²⁴³ De Varsovie // Gazette. 02.07.1706. №31. P. 361.

²⁴⁴ De Varsovie // Gazette. 26.03.1707. №16. P. 181.

²⁴⁵ Чухліб Т. *Мазепинська Україна між Російською та Шведською коронами: дилема вибору протекції*. С. 32.

²⁴⁶ Таирова-Яковлева Т. *Мазепа*. С. 181.

на Правобережжі фортець²⁴⁷. Це дивно бодай тому, що всі війська Сандомирської конфедерації зараз залучені в громадянській війні, а решта укріплюють кордони перед можливим шведським походом. Виділяти людей у час війни, щоб контролювати нелояльні фортеці та міста надзвичайно важко. Відповідно поляки не могли виділити людей, щоб утримувати в покорі козаків, а тому присутність гарнізонів Мазепи в цих містах сприяла порядку. Т. Мацьків та В. Шевчук²⁴⁸ у своїх монографіях приділяють особливу увагу звістці про прибуття гетьмана до Білої Церкви 17 квітня, якого міський гарнізон вітає під гарматний рик²⁴⁹. Однак і без будь-яких коментарів зі сторони дослідників можемо виснувати про глибоку прихильність козацького народу до свого очільника. Варто додатково зазначити, що Біла Церква – перше з міст в Україні, яке Москва повинна була повернути Польщі відповідно до Гродненських статей. Польські комісари, які повинні були зафіксувати повернення: поки не наважувались перейти кордони козацьких володінь, а тому отаборилися поблизу Плоскирова. Тут вони очікували на відповідь Мазепи про готовність до передачі міст та фортець за домовленостями у Гродно. Дописувач намагається нам передати настрої цих комісарів, відзначаючи: «що вони не очікували позитивних зрушень, адже цей наказ швидше за все буде невиконаний [козацьким ватажком], як й попередній»²⁵⁰.

У березні 1708 р. Мазепа готується виступати в похід з 15-ма добре озброєними козацькими полками²⁵¹ та заготував для них припасів на два місяці²⁵². Дописувач Ля Газетт відзначає, що присутність Мазепи у війську сприяє покращенню дисципліни, адже він забороняє своїм військам грабувати та спустошувати маєтки, селища та конвої польської шляхти²⁵³. Такі зміни, на мою думку, можна пояснити тим, що Мазепа вже обрав для себе новий курс на

²⁴⁷ De Varsovie // Gazette. 28.10.1707. №47. P. 553.

²⁴⁸ Мацьків Т. *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709 рр.*. С. 102.; Шевчук С. *Іван Мазепа*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eduknigi.com/istor_view.php?id=159

²⁴⁹ De Varsovie // Gazette. 11.05.1708. №23. P. 269.

²⁵⁰ De Varsovie // Gazette. 18.11.1707. №50. P. 589.

²⁵¹ De Varsovie // Gazette. 23.03.1708. №16. P. 183.

²⁵² De Varsovie // Gazette. 09.03.1708. №14. P. 161.

²⁵³ De Varsovie // Gazette. 20.04.1708. №20. P. 231.

зближення з Карлом XII та Станіславом Лещинським, а тому не мав наміру грабувати володіння своїх майбутніх союзників. Невдовзі під 27 квітня 1708 р. Мазепа оголошує польським комісарам, що готовий вивести козацькі гарнізони з України за умови, що вони прибудуть з усіма необхідними документами. Ймовірно, що козацький гетьман намагався затягнути час для здійснення своїх таємних намірів. Не дивно, що кореспондент, який уклав цю новину, не довіряє Мазепі і ставить під сумнів щирість його слів, хоча й продовжує, що з міст вказаних у Гродненському договорі вивели всі козацькі залоги і там залишились лише мешканці²⁵⁴. Далі довідуємось, що Мазепа навпаки стягує свої війська та артилерію до Білої Церкви, готуючи місто до оборони. Розвідники доповіли йому, що до Чернігова прямували 6 тисяч шведів та литовців, з метою розірвати комунікацію між Батурином та Москвою. Щоб не дати себе відрізати від листування з царем та іншими козацькими містами, Мазепа взяв частину свого війська і пішов назустріч шведам, а частину залишив під Білою Церквою²⁵⁵. Мимобіжно цей похід гетьмана згадується в Меркюр Галант, де фігурує єдина згадка імені Івана Мазепи в серпні 1708 р.²⁵⁶ На жаль, у даній газеті не широко розповсюджена козацька тематика, а тому цю газету важко представити джерелом образів та уявлень про Україну або її визначних діячів.

На фоні загального невдоволення наказами царя і негативним ставленням російського офіцерства до козаків, під 23 травня 1708 р. надibuємо інформацію про козацький заколот, учасники якого вимагали зашилити Білоцерківську фортецю під владою гетьманства. Це повстання було на руку Мазепі. Проте його обов'язком як російського командувача було не допускати невдоволь та підбурень у війську, тож він схопив, а опісля стратив більшість ватажків заколоту²⁵⁷. Послугуючись коментарями швейцарського дослідника Андреаса Капеллера до інформації Ля Газетт, ми справді розуміємо, що маємо до справи з

²⁵⁴ De Varsovie // Gazette. 27.04.1708. №21. P. 243.

²⁵⁵ De Varsovie // Gazette. 16.05.1708. №24. P. 279.

²⁵⁶ Evêchez donnez // Mercure Galant. 08.1708. P. 42.

²⁵⁷ De Varsovie // Gazette. 23.05.1708. №25. P. 289.

бунтом козацької опозиції, яка сформувалась проти Мазепи на тлі наступу російського абсолютизму на козацькі вольності²⁵⁸.

Після цього натрапляємо на доволі відомий в історіографії сюжет доносу генерального судді Василя Кочубея на Мазепу. Той прибув до царя 30 травня 1708 р., щоб висловити свої сумніви щодо вірності Мазепи московському царю та підозри щодо зносин гетьмана з Лещинським та шведами. Однак довіра Петра I та московських полководців до козацького гетьмана була такою великою, що цар, навіть не прочитавши тексту доносу, закував генерального суддю в ланцюги²⁵⁹. Після допиту в Москві затриманого передали в руки Мазепі, який обезголовив його під Борщагівкою²⁶⁰. Андреас Капеллер висловлює поширену тезу про те, що Кочубей став «жертвою Мазепи», проте ми схильні погодитись з С. Павленком, що насправді генеральний писар став жертвою власних ілюзій²⁶¹.

Після смерті Кочубея Мазепі доводиться довго розбиратись з опозиційною щодо нього старшиною, представники якої звинувачували гетьмана в бездіяльності. У відповідь, козацький очільник вимушений був розкрити свої потаємні наміри і показати старшині своє листування з Лещинським²⁶². На цей час шведська армія вже підходила до України, тож Мазепа, завершивши останні приготування у вересні 1708 р., вирушає з Батурина на зустріч з Карлом XII. Звістку про перехід гетьмана на сторону шведського короля надібуємо у дописі під 28 грудня 1708 р.²⁶³, важливо, що тут інформатор окреслює вчинок українського гетьмана маркером «trahison» – зрада, який теж буде фігурувати в усіх наступних дописах *Ля Газетт*. Однак, важливо відзначити формулювання, яке вживає укладач допису: «король Швеції залучив до своєї партії козацького гетьмана Мазепу». У своїй розвідці І. Борщак також згадує цей

²⁵⁸ Kappeler A. *Vom Land der Kosaken zum Land der Bauern. Die Ukraine im Horizont des Westens vom 16. bis 19. Jahrhundert.* S. 131.

²⁵⁹ De Varsovie // *Gazette.* 30.05.1708. №26. P. 303.

²⁶⁰ Kappeler A. *Vom Land der Kosaken zum Land der Bauern. Die Ukraine im Horizont des Westens vom 16. bis 19. Jahrhundert.* S. 131.

²⁶¹ Павленко С. *Іван Мазепа.* С. 201.

²⁶² Чухліб Т. *Мазепинська Україна між Російською та Шведською коронами: дилема вибору протекції.* С. 29.

²⁶³ De Hambourg // *Gazette.* 28.12.1708. №2. P. 15.

пасаж, однак не надає вагомої оцінки для цього допису²⁶⁴. На наш погляд, вчинок Мазепи в очах французьких читачів виглядатиме як відповідь на пропозицію шведського короля, що звісно ж є лише частиною правди, але формулювання використані укладачем матиме вагомий вплив на наступні випуски газети. Крім того, гетьман запропонував іншим козацьким ватажкам наслідувати його приклад і чудово розумів чим обернеться його вчинок, а тому відправив 5 тисяч козаків до Батурина, щоб вони захищали резиденцію від московитів²⁶⁵.

Інформацію з допису Ля Газетт під 4 січня 1709 р. також надibuємо в праці Ілька Борщака, де він подає не лишень дані про задоволення потреб шведського війська у справі фуражу, але й відмічає про велику любов козаків до свого гетьмана і добровольці постійно прибувають до його війська²⁶⁶. Борщак протиставляє Мазепі його опонента Скоропадського, який нібито не заслуговує на підтримку серед козацтва, але опінія укладача допису тут представлена не вповні, адже козацька старшина в значній більшості довірилася новому ставленику Петра I. Щоб усправедливити своє твердження, І. Борщак опускає доволі значну частину тексту, з якої можемо довідатись, що позиція козацької старшини є досить непевна і змінюється відповідно до певних обставин. Спершу старшина відмовилась підтримати Мазепу і зберегла вірність московському царю, але з передачею гетьманської булави Івану Скоропадському ми спостерігаємо, що старшина готова повернутись до Мазепи. Крім того, на початку повідомляється про укладення договору між Мазепою та Карлом XII, умови якого поки невідомі²⁶⁷. Виснувати, що постачання їжею та припасами було частиною цієї угоди, можна у цій частині повідомлення: коли Мазепа починає підтримувати шведського короля матеріально, то дописувач відзначає, що «його

²⁶⁴ Борщак І. *Гетьман Мазепа та тодішня французька преса*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/100065>

²⁶⁵ De Hambourg // *Gazette*. 04.01.1709. №3. P. 25.

²⁶⁶ De Hambourg // *Gazette*. 04.01.1709. №4. P. 39.

²⁶⁷ De Hambourg // *Gazette*. 04.01.1709. №3. P. 25.

[Мазепу] так любили козаки, що він щодня залучав велику кількість їх до своєї партії, хоча багато старшини покинуло його»²⁶⁸.

Крім того, в іншому дописі під 15 січня 1709 р. сказано: «гетьман Мазепа завжди мав велику заслугу серед козаків», на додаток кореспондент стверджує, що вже понад 10 тисяч козаків зібралися під знаменами шведського короля²⁶⁹. Відповідно, у читачів Ля Газетт могло виникнути ряд питань, що стосуються дір'явих моментів у наповненні газети. Зокрема, чому при повній всенародній підтримці гетьмана не підтримували власні «чиновники» та очільники полкової адміністрації? Мабуть таки чимало очільників з старшини не очікували такого рішення свого ватажка і були подивовані, а хтось піддався страху перед царем.

Важливим для читачів вважаємо пояснення мотивів гетьмана, що представлені у дописі під 15 січня 1709 р., щодо переходу Мазепи до шведів. І. Борщак, послуговується цією публікацією, виснує про головну причину переходу Мазепи під протекторат шведського короля – знищення козацьких вольностей московським царем²⁷⁰. Спершу хочу зазначити, що війна Петра I розпочалася і проходила здебільшого у Речі Посполитій, Естляндії та Ліфляндії. Натепер, коли шведський король просувався на Україну, цар обрав дещо підступну тактику боротьби зі своїм противником та віддав наказ московському війську нищити посіви та продукти, вбивати худобу та палити селища в Україні, які гетьман Мазепа так ревно відстоював та захищав всі ці роки. По-друге, Петро I як дізнався про вчинок Мазепи, відправив військо до Батурина та «поклав усе на меч і зруйнував це місто», яке було резиденцією гетьмана і культурним центром Гетьманщини. Останнім приводом є те, що цар настільки розгніваний на Мазепу, що хотів особисто взяти гетьмана в полон аби стратити привселюдно і максимально покрити його ім'я ганьбою²⁷¹. Саме тому твердження І. Борщака є перекрученням фактів для улещення українському читачу. Про нищення

²⁶⁸ De Hambourg // Gazette. 04.01.1709. №4. P. 39.

²⁶⁹ De Hambourg // Gazette. 15.01.1709. №5. P. 50.

²⁷⁰ Борщак І. *Гетьман Мазепа та тодішня французька преса*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/100065>

²⁷¹ De Hambourg // Gazette. 15.01.1709. №5. P. 50.

козацьких вольностей згадує інший дописувач під 22 січня 1709 р. щодо небожа Мазепи: – у цьому пасажі Андрій Войнаровський прибув як посланець до Петра I, аби просити царя припинити винищувати українську землю і пошанувати козацькі вольності, які з часу Хмельниччини надані попередниками царя козакам. Зі слів дописувача Войнаровський сказав: «шкода, яку його [Петра I] армія завдала в їхньому краю [Козаків] зробила їх нездатними мобілізуватися та озброїтись для служби царю». За такі прямі звинувачення московський цар наказав жорстоко побити та стратити Войнаровського публічно, але він втік до Мазепи, який був глибоко ображений таким поводженням зі своїм родичем і на цьому розірвав усі стосунки з царем та перейшов на сторону Карла XII²⁷². До свого війська Мазепа також залучав запорожців, з якими він мав конфлікти у минулому, однак 22 січня 1709 р. написав листа на Січ з пропозицією приєднатися до шведів та скинути з себе московське ярмо²⁷³.

В окремих повідомленнях Ля Газетт натрапляємо на сліди московської пропаганди. Андреас Капеллер у своїй монографії стверджує, що редакція Ля Газетт здебільшого прихильно ставилися до Швеції та гетьмана Мазепи зокрема²⁷⁴, але ми знаходимо у листі з Гамбурга під 5 лютим 1709 р., що «шведам бракувало їжі та фуражу; в Мазепи зовсім не залишилося прибічників, через що за наказом короля Швеції гетьмана поставили в колодки, оскільки він не привів обіцяне військо козаків, які зберігали свою непохитну вірність цареві, хоча він і спричинив розорення їхньої країни, щоб позбавити постачання шведів»²⁷⁵. Також сумніву можна піддати твердження дослідника, що Ля Газетт не розміщала публікацій, що засуджують гетьмана Мазепу²⁷⁶, адже як нами виявлено вище, такий помосковський наратив присутній в кількох дописах, а отже до осередків Гамбурга і Варшави таки потрапляли новини і трактування подій з Москви.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ Kappeler A. *Vom Land der Kosaken zum Land der Bauern. Die Ukraine im Horizont des Westens vom 16. bis 19. Jahrhundert.* S. 135.

²⁷⁵ De Hambourg // *Gazette.* 05.02.1709. №8. P. 86.

²⁷⁶ Kappeler A. *Vom Land der Kosaken zum Land der Bauern. Die Ukraine im Horizont des Westens vom 16. bis 19. Jahrhundert.* S. 133.

У дописі під 5 квітня 1709 р. врешті стають відомі умови договору між Мазепою та Карлом XII, а також описано церемонію, що відбулася на честь укладення союзу. У описі подій 9 листопада 1708 р. мовилося, що до шведського короля в Горки прибув Мазепа зі своєю свитою та кількома тисячами козаків. Його допустили до аудієнції, де він виголосив промову на латині, в якій благав Карла XII захистити його країну та народ від царського свавілля, а натомість пропонував королю вірно допомагати йому з дотриманням порядку й управлінням на козацьких землях. Дописувач також вживає доволі цікаву форму «він [Мазепа] і решта козаків визнають його [Карла XII] своїм визволителем, і що вони вічно будуть йому вдячні за це». Шведський король пристає на цю пропозицію і заявляє, що візьме їх під свій захист та звільнить від гніту його невірною ворога, але за умови сумлінної служби короні. Це досить сильно відрізняється, від пасажу, яким послуговується в своїй розвідці І. Борщак²⁷⁷, який створює враження, що Карл XII прагнув прийти в Україну лишень для того, щоб звільнити поневолений московським царем козацький народ. Однак, як ми бачимо з повідомлення у *Ля Газетт*, це було формою відповіді на прохання Мазепа в присутності своєї свити, адже в шведського короля були більш практичні мотиви. Однак вшанування гетьмана після офіційної аудієнції варте згадки в цьому дослідженні – Мазепу та старшину запросили до трапези за королівським столом, а інших козаків нагодували в шведському таборі. Гетьман вибачався перед королем, що не зміг привести більше вояків, ніж три тисячі вершників, адже іншу частину війська залишив захищати Батурин, на який вже йшли царські війська²⁷⁸.

Повертаючись до Ілька Борщака, який включив повідомлення під 7 червня 1709 р. до своєї розвідки, знову знаходимо сліди певної переробки свідчення при його перекладі. Зі слів публіциста, король Карл XII дав клятву не

²⁷⁷ Борщак І. *Гетьман Мазепа та тодішня французька преса*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/100065>

²⁷⁸ De Hambourg // *Gazette*. 05.04.1709. №16. P. 184.

укладати миру з царем «поки запорожці не будуть вільними»²⁷⁹, хоча насправді в повідомленні йдеться, що запорожці приєдналися разом зі своїм гетьманом до шведського короля і присягнули йому на вірність, тобто згадана форма є присягою козаків, а не клятвою короля. Більш цікавим я вважаю продовження: кримський хан особисто вів переговори з запорожцями та козацькою старшиною, щоб вони приєдналися до свого гетьмана та Карла XII²⁸⁰.

Характерною для Борщака є спроба за допомогою метафоричних фігур мовлення зобразити співчутливе ставлення Ля Газетт до Мазепи після поразки під Полтавою. Але після перевірки поданого Борщакком поклику на допис під 6 вересня 1709 р.²⁸¹, слів і фраз, які передають такий настрій, нами не виявлено. Натомість там пишуть, що після поразки шведів під Полтавою гетьман Мазепа разом з Карлом XII втік до Очакова, де завдяки своїй репутації був чудово прийнятий і перебував під захистом турецького султана²⁸².

Під 13 вересня 1709 р. натрапляємо на дуже сумнівне повідомлення з Гамбурга, в якому сказано, що турки доставили Мазепу та Войнаровського до московського царя, що більше нагадує чутку, аніж відповідає дійсності²⁸³. Для спростування пропоную оглянути допис під 8 жовтня 1709 р., коли до великого візира Османської імперії прибуває посланець московського царя, який вимагав передати Мазепу, як повстанця, але натомість османи відмовили царю, а скоріше виступили посередниками між Карлом XII та Петром I. Також вони заступилися за Мазепу та відмовились видавати його Петру I, а натомість спорядили його та короля Швеції всім необхідним для безпечного повернення додому²⁸⁴. Дещо згодом, знаходимо опис аудієнції московського посла у великого візира: «не може бути жодної суперечки щодо гетьмана Мазепи, оскільки він помер, але,

²⁷⁹ Борщак І. *Гетьман Мазепа та тодішня французька преса*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/100065>

²⁸⁰ De Hambourg // *Gazette*. 07.06.1709. №25. Р. 290.

²⁸¹ Борщак І. *Гетьман Мазепа та тодішня французька преса*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/100065>

²⁸² De Hambourg // *Gazette*. 06.09.1709. №38. Р. 446.

²⁸³ De Hambourg // *Gazette*. 13.09.1709. №39. Р. 458.

²⁸⁴ De Hambourg // *Gazette*. 08.10.1709. №43. Р. 507.

якщо він би був ще живий, султанська честь зобов'язала б Ахмеда III дозволити королю Швеції насолоджуватися повною свободою у його маєтках з усією його свитою, включаючи генерала Мазепу»²⁸⁵. Гетьман Мазепа помер у Бендерах 3 жовтня 1709 р. через хворобу²⁸⁶. На цьому шлях козацького ватажка завершився, а перед смертю Мазепа заповів все своє майно Андрію Войнаровському - своєму небожу. Воно складалося з екіпажу та особистих речей покійного гетьмана²⁸⁷.

Довга і коштовна як під оглядом матеріальних, так і людських жертв, війна, невдоволення козаків участю у нескінченних закордонних походах, експлуатацією при будівництві та відверта зневага зі сторони російського командування – все це привело до появи опозиції серед козацької старшини проти їхнього довголітнього лідера Івана Мазепи. Гетьман же не перебував в кращому становищі, адже його керівна роль в Гетьманщині поволі обмежувалася московськими губернаторами. В такій ситуації Мазепа, стурбований придушенням козацьких вольностей зі сторони Москви та занепокоєний за майбутнє, дійшов до висновку про необхідність змінити однополюсну орієнтацію Гетьманщини та знайти кращого патрона, якого Мазепа вбачав в особі Карла XII.

Варто зазначити, що з переходом козацького ватажка під зверхність шведського короля кореспонденція *Ля Газетт* значно прихильніше ставиться до Мазепи. Дописувачі не могли вповні усвідомити ігрову партію, яку гетьман проводить з усіма акторами Великої Північної війни. Першим ходом гетьман ігнорує представників Сандомирської конфедерації, а натомість встановив контакти з Станіславом Лещинським, якому розповідав про плановані пересування російських військ. На додаток, Мазепа призупинив військові операції козаків проти шведського ставленика і його людей. Далі гетьман руками

²⁸⁵ De Vienne // Gazette. 25.02.1710. №7. P. 78.

²⁸⁶ De Hambourg // Gazette. 15.11.1709. №48. P. 567.

²⁸⁷ De Hambourg // Gazette. 19.11.1709. №49. P. 581.

московського царя позбувся від головних представників опозиції, які хотіли лише змістити його від управління, а не вирішити глобальну проблему упадку Гетьманщини. Наостанок Мазепа підготував усе, щоб забезпечити шведського короля провіантом і фуражем в Україні. Окрім того, українському гетьману вдалось заручитися підтримкою Кримського ханства і запросити на підмогу близько 40 тисяч вершників. Відповідно, армія Карла XII повинна була значно перевершити війська московитів, проте всі союзники шведського короля підвели його в постачанні основного – вояків. З одного боку, на газетних шпальтах ми довідуємось про велику підтримку і повагу, якої удостоєний козацький очільник від своїх підлеглих, а з протилежного, всі ці та подібні оцінки перебільшені і не відповідають дійсності.

Зважаючи на доповнення, які виявлено у французькій пресі 1708-1709 рр., ми готові нанести останні фарби з палітри на портрет Івана Мазепи. Напевно найяскравішим елементом є інформація щодо спілкування козацького ватажка та шведського короля. Не у всіх джерелах є змога знайти опис процесу укладення суспільного договору між державою-сувереном та державою-васалом, а у випадку договору між Швецією і Гетьманщиною, який тим паче вважається втраченим. Мазепа промовляє до короля на латині, що є характеристикою освіченої людини, а тоді ввіряє себе разом з всім козацьким народом під захист Карла XII, в якому шукає визволителя від московського ярма. Шведський король у свою чергу приймає його присягу і зобов'язується шанувати, захищати та забезпечувати козаків усіма вольностями відповідно до давніх звичаїв, натомість вимагає від них лишень сумлінної служби. Мазепа удостоюється найвищих почестей від свого нового покровителя, а дещо згодом і від османського султана, який захищає його від сваволі Петра I. Відповідно, після смерті козацького ватажка французький читач відкриває для себе непередбачуваного, але доволі вправного лідера, який готовий жертвувати собою заради блага своїх підданців. Ці характеристики та риси, представлені на сторінках французької преси,

знаходять відгомін в сучасній українській історіографії, а також наповнені несподіваними поворотами, що виявлені нами в цьому дослідженні.

ВИСНОВКИ

Дослідження образів уяви є одним з найбільш перспективних напрямків у літературі, когнітивній психології й історії, в якій воно спирається на залучення нових різновидів джерел. Одним з таких джерел є преса, яка, починаючи з XVII ст., справляла через тиражовані наративи величезний інформаційний й ідейний вплив на масову уяву. В контексті дослідження української історії ранньомодерного часу особливо цінними видаються повідомлення західної преси, оскільки у Росії про події на території підлеглих їй українських територій повідомлення в газетах починають вміщуватися щойно від 1704 р. (Санкт-Петербургские Ведомости), а у Речі Посполитій аналогічна інформація почала з'являтися щойно від 1729 р. (перша тягла у часі новинна газета Kurjer Polski, яка виходила в м. Краків). Особливо ж цінними видаються французькі новинарники, найдавніший і найтриваліший з-поміж яких - Газетт де Франс (La Gazette - Ля Газетт) - видавався від 1631 до 1792 рр. і мав чимало дописувачів у Східній Європі.

Кожен допис аналізувався на предмет формування у читача преси етнополітичних, соціокультурних та контекстуальних уявлень про події та діячів української історії, що дотичні до зазначеного періоду початку XVIII ст. Особливий акцент у цих дописах приділявся трьом конкретним словам-маркерам: «Ukraine», «Cosaques», «Mazeppa», які, відповідно, увійшли в основу кожного розділу цього дослідження.

При дослідженні цих повідомлень нами проаналізовано осередки їх походження та динаміку подання новин із зазначеними маркерами уяви (або ключовими словами, згідно з термінологією контент-аналізу). Домінуюча кількість повідомлень Ля Газетт надходила з Речі Посполитої, зокрема з столиці Варшави (166 дописів), сусідньої королівської резиденції у Вілланові (1 допис), портового міста Гданськ (27 дописів) та культурного центру Польщі – Кракова (3 дописи). Іншими майданчиками отримання інформації були міста Священної Римської імперії – Гамбург (71 допис) і значно менше Відень (3 дописів). Два

виявлені нами дописи у Меркюр Галант, на жаль, не містять вказівок на походження інформації. Найменша кількість вісток доходила до Парижу у 1701 р., таких зафіксовано лишень 7. Недостача інтересу у цьому році можна пояснити недостатнім висвітленням участі козаків у Ліфляндії під час початкового етапу Північної війни. Найбільша ж у 1706 та 1708 рр. - по 45 повідомлень відповідно. У дописах за ці роки редактори активно цікавились царською політикою щодо козацтва та політичними зв'язками Івана Мазепи.

Відповідно до мети дослідження, після проведеного аналізу всіх уміщених в французьких газетах вістей, їх ідентифіковано та розміщено в трьох тематичних розділах. У першому розділі проведено спробу відтворення загального образу України в уяві читачів Ля Газетт (ключове слово L'Ukraine не зустрічається в контенті Меркюр Галант), якою вона поставати в їхній уяві на основі уміщеної інформації. Як результат, в уяві середньостатистичного французького читача Україна могла набувати рис далекого східного краю з родючими землями, проте важким кліматом та умовами життя. Тубільне населення тут представлено головно козаками, інформацію про яких детальніше розглянуто в наступному розділі. Суміжний топонім до України це «Козацький край» (Païs de Cosaques), який зустрічається у кількох випусках Ля Газетт. Дані про козацтво і всі соціальні процеси (міграційні, військові, політичні, дипломатичні, фінансово-економічні), що були дотичними до цієї нації, покладено в основу другого розділу. Відповідно до отриманої інформації зі сторінок французької преси та її інтерпретації, нам вдалося висвітлити загальними рисами образ козаків, яким він міг постати в уяві французького читача. Значна частина цих уявлень охоплювала ставлення козаків до глобального конфлікту, відомого як Велика Північна війна, містила біографічні дані про різних ватажків і, особливо, гетьмана Івана Мазепи. Нами виявлено, що останній користувався найбільшим авторитетом серед лівобережного («московського») і правобережного («польського») козацтва, порівняно з Семеном Палієм та іншими. Тому завершальний, третій розділ, висвітлює образ гетьмана Івана Мазепи, яким його показали редактори французьких видавничих

бюро на сторінках своєї періодики. При цьому, за характером інформації, нами було виокремлено два періоди в біографії козацького очільника: - на службі в московського царя, а після у шведського короля. Серед найціннішого, виявлено перекази та коментарі до листів Мазепи, що дозволяє говорити про гетьмана як помітний для французьких читачів об'єкт політичної уваги.

Контент Ля Газетт є показним для дослідження за кількістю уміщених на сторінках цієї газети повідомлень про події зазначеного періоду. Однак, це джерело є досить новим для української історіографії, а тому нами перевірено його наповнення на наявність вад/недокладностей у викладі новин. Для цього ми послуговувались працями сучасних українських істориків, діаспорних та іноземних дослідників, які спеціалізувалися на вивченні цього періоду. Тож нами було виявлено ряд недоліків, до яких можна віднести гіперболізацію у кількостях вояк, підозрілі вістки про козацьких лідерів (смерть гетьмана Самійла Самуся, страта/ув'язнення Івана Мазепи, вигадані чи нехарактерні козацькі погроми/повстання тощо), що за своїм наповненням більше нагадують пропаганду або чутки. Деяка інформація, що допускалась до друку, була не перевіреною або ж не відповідала дійсності (навмисно або випадково). Наприклад, це стосувалась підданства козацьких лідерів, як от зарахування фастівського полковника С. Палія до «московських козаків». Проте варто зазначити, що ці хиби допускаються досить рідко і не псують загальне враження про наповнення французької преси, а навпаки, доповнюють чи оживляють образи, що присутні на сторінках. На додаток, було проаналізовано праці Олександра Гуржія, Валерія Шевчука, Ілька Борщака, Теодора Мацьківа та Андреаса Капеллера, що послуговуються періодикою Ля Газетт у своїх дослідженнях і на основі цього встановлено невірні переклади, неадекватні контенту трактовки тощо (особливо в Ілька Борщака й Олександра Гуржія);

Спираючись на ці висновки, я вважаю, що наше дослідження сприятиме залученню закордонних джерел до українського історіописання, що прискорить його осучаснення. А тому мета і завдання, зазначені у вступному розділі цього дослідження вповні досягнуто і виконано.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

Джерела:

1. De Cracovie // Gazette. 20.08.1702. №37. P. 433.
2. De Cracovie // Gazette. 27.08.1702. №38. P. 445.
3. De Dantzik // Gazette. 01.08.1708. №34. P. 399.
4. De Dantzik // Gazette. 02.10.1700. №43. P. 526.
5. De Dantzik // Gazette. 05.09.1701. №38. P. 446.
6. De Dantzik // Gazette. 10.04.1700. №18. P. 227.
7. De Dantzik // Gazette. 12.11.1700. №49. P. 598.
8. De Dantzik // Gazette. 16.10.1700. №43. P. 550.
9. De Dantzik // Gazette. 25.10.1708. №46. P. 543.
10. De Dantzik // Gazette. 26.09.1708. №42. P. 495.
11. De Dantzik // Gazette. 29.08.1708. №38. P. 445.
12. De Hambourg // Gazette. 01.08.1704. №33. P. 387.
13. De Hambourg // Gazette. 02.03.1708. №11. P. 124.
14. De Hambourg // Gazette. 04.01.1709. №3. P. 25.
15. De Hambourg // Gazette. 04.01.1709. №3. P. 31.
16. De Hambourg // Gazette. 04.01.1709. №4. P. 39.
17. De Hambourg // Gazette. 05.02.1709. №8. P. 86.
18. De Hambourg // Gazette. 05.04.1709. №16. P. 184.
19. De Hambourg // Gazette. 05.07.1709. №29. P. 338.
20. De Hambourg // Gazette. 06.09.1709. №38. P. 446.
21. De Hambourg // Gazette. 07.06.1709. №25. P. 290.
22. De Hambourg // Gazette. 08.10.1709. №43. P. 507.
23. De Hambourg // Gazette. 08.11.1707. №48. P. 578.
24. De Hambourg // Gazette. 09.07.1706. №30. P. 351.
25. De Hambourg // Gazette. 09.10.1707. №42. P. 496.
26. De Hambourg // Gazette. 11.06.1706. №26. P. 303.
27. De Hambourg // Gazette. 12.07.1709. №30. P. 350.

28. De Hambourg // Gazette. 13.09.1709. №39. P. 458.
29. De Hambourg // Gazette. 15.01.1708. №4. P. 50.
30. De Hambourg // Gazette. 15.01.1709. №5. P. 50.
31. De Hambourg // Gazette. 15.11.1709. №48. P. 567.
32. De Hambourg // Gazette. 17.05.1709. №22. P. 254.
33. De Hambourg // Gazette. 17.09.1706. №40. P. 471.
34. De Hambourg // Gazette. 18.04.1710. №18. P. 208.
35. De Hambourg // Gazette. 19.03.1709. №14. P. 158.
36. De Hambourg // Gazette. 19.11.1709. №49. P. 581.
37. De Hambourg // Gazette. 20.12.1707. №1. P. 3.
38. De Hambourg // Gazette. 21.12.1708. №1. P. 1.
39. De Hambourg // Gazette. 22.01.1709. №6. P. 62.
40. De Hambourg // Gazette. 28.12.1708. №2. P. 15.
41. De Hambourg // Gazette. 29.08.1710. №37. P. 433.
42. De Hambourg // Gazette. 30.10.1705. №47. P. 551.
43. De Hambourg // Gazette. 30.11.1708. №50. P. 590.
44. De Varsovie // Gazette. 01.09.1705. №40. P. 467.
45. De Varsovie // Gazette. 02.05.1710. №20. P. 231.
46. De Varsovie // Gazette. 02.07.1706. №31. P. 361.
47. De Varsovie // Gazette. 02.09.1707. №39. P. 458.
48. De Varsovie // Gazette. 02.12.1707. №52. P. 613.
49. De Varsovie // Gazette. 03.02.1708. №9. P. 98.
50. De Varsovie // Gazette. 03.03.1703. №13. P. 147.
51. De Varsovie // Gazette. 03.07.1705. №31. P. 362.
52. De Varsovie // Gazette. 03.12.1700. №52. P. 635.
53. De Varsovie // Gazette. 04.01.1706. №5. P. 52.
54. De Varsovie // Gazette. 04.09.1706. №40. P. 470.
55. De Varsovie // Gazette. 04.10.1703. №48. P. 562.
56. De Varsovie // Gazette. 05.01.1703. №5. P. 50.
57. De Varsovie // Gazette. 05.03.1706. №13. P. 145.

58. De Varsovie // Gazette. 05.03.1707. №13. P. 146.
59. De Varsovie // Gazette. 05.08.1707. №35. P. 410.
60. De Varsovie // Gazette. 06.02.1706. №12. P. 133.
61. De Varsovie // Gazette. 06.04.1706. №18. P. 206.
62. De Varsovie // Gazette. 06.04.1708. №18. P. 205.
63. De Varsovie // Gazette. 06.05.1707. №22. P. 260.
64. De Varsovie // Gazette. 06.06.1708. №27. P. 314.
65. De Varsovie // Gazette. 06.11.1706. №49. P. 577.
66. De Varsovie // Gazette. 07.01.1708. №5. P. 50.
67. De Varsovie // Gazette. 07.05.1706. №23. P. 266.
68. De Varsovie // Gazette. 08.04.1707. №16. P. 185.
69. De Varsovie // Gazette. 08.05.1705. №23. P. 265.
70. De Varsovie // Gazette. 08.11.1707. №48. P. 565.
71. De Varsovie // Gazette. 08.12.1702. №2. P. 13.
72. De Varsovie // Gazette. 09.01.1706. №6. P. 61.
73. De Varsovie // Gazette. 09.03.1708. №12. P. 135.
74. De Varsovie // Gazette. 09.03.1708. №14. P. 161.
75. De Varsovie // Gazette. 09.11.1703. №53. P. 622.
76. De Varsovie // Gazette. 09.12.1707. №1. P. 1.
77. De Varsovie // Gazette. 10.07.1705. №32. P. 374.
78. De Varsovie // Gazette. 10.11.1707. №49. P. 577.
79. De Varsovie // Gazette. 10.12.1700. №1. P. 1.
80. De Varsovie // Gazette. 10.12.1704. №2. P. 13.
81. De Varsovie // Gazette. 11.05.1708. №23. P. 269.
82. De Varsovie // Gazette. 11.09.1706. №41. P. 482.
83. De Varsovie // Gazette. 11.11.1702. №49. P. 579.
84. De Varsovie // Gazette. 11.11.1707. №49. P. 577.
85. De Varsovie // Gazette. 12.08.1707. №36. P. 422.
86. De Varsovie // Gazette. 13.04.1708. №19. P. 219.
87. De Varsovie // Gazette. 14.11.1704. №50. P. 589.

88. De Varsovie // Gazette. 14.12.1705. №2. P. 14.
89. De Varsovie // Gazette. 15.05.1705. №24. P. 278.
90. De Varsovie // Gazette. 15.10.1706. №46. P. 541.
91. De Varsovie // Gazette. 16.04.1706. №20. P. 230.
92. De Varsovie // Gazette. 16.05.1708. №24. P. 279.
93. De Varsovie // Gazette. 16.09.1707. №41. P. 482.
94. De Varsovie // Gazette. 16.12.1707. №2. P. 14.
95. De Varsovie // Gazette. 17.02.1708. №11. P. 122.
96. De Varsovie // Gazette. 17.04.1705. №20. P. 230.
97. De Varsovie // Gazette. 17.09.1706. №42. P. 493.
98. De Varsovie // Gazette. 17.10.1707. №45. P. 529.
99. De Varsovie // Gazette. 18.01.1705. №8. P. 86.
100. De Varsovie // Gazette. 18.07.1700. №33. P. 405.
101. De Varsovie // Gazette. 18.09.1702. №41. P. 482.
102. De Varsovie // Gazette. 18.11.1707. №50. P. 589.
103. De Varsovie // Gazette. 18.12.1706. №2. P. 14.
104. De Varsovie // Gazette. 19.03.1706. №15. P. 169.
105. De Varsovie // Gazette. 19.03.1707. №15. P. 169.
106. De Varsovie // Gazette. 20.01.1708. №7. P. 75.
107. De Varsovie // Gazette. 20.04.1708. №20. P. 231.
108. De Varsovie // Gazette. 20.05.1707. №24. P. 278.
109. De Varsovie // Gazette. 21.01.1701. №7. P. 73.
110. De Varsovie // Gazette. 21.05.1706. №25. P. 290.
111. De Varsovie // Gazette. 21.10.1707. №46. P. 542.
112. De Varsovie // Gazette. 21.11.1704. №51. P. 601.
113. De Varsovie // Gazette. 21.12.1702. №3. P. 25.
114. De Varsovie // Gazette. 21.12.1705. №3. P. 25.
115. De Varsovie // Gazette. 22.01.1706. №8. P. 87.
116. De Varsovie // Gazette. 23.03.1702. №15. P. 170.
117. De Varsovie // Gazette. 23.03.1708. №16. P. 183.

118. De Varsovie // Gazette. 23.04.1706. №21. P. 241.
119. De Varsovie // Gazette. 23.04.1706. №21. P. 243.
120. De Varsovie // Gazette. 23.05.1708. №25. P. 289.
121. De Varsovie // Gazette. 23.05.1708. №25. P. 290.
122. De Varsovie // Gazette. 23.10.1702. №46. P. 542.
123. De Varsovie // Gazette. 23.10.1706. №47. P. 554.
124. De Varsovie // Gazette. 24.02.1708. №12. P. 134.
125. De Varsovie // Gazette. 24.04.1705. №21. P. 243.
126. De Varsovie // Gazette. 24.07.1705. №34. P. 397.
127. De Varsovie // Gazette. 24.08.1706. №38. P. 446.
128. De Varsovie // Gazette. 24.09.1706. №43. P. 506.
129. De Varsovie // Gazette. 24.11.1702. №51. P. 601.
130. De Varsovie // Gazette. 25.03.1704. №15. P. 172.
131. De Varsovie // Gazette. 25.06.1700. №29. P. 358.
132. De Varsovie // Gazette. 26.01.1703. №8. P. 87.
133. De Varsovie // Gazette. 26.03.1707. №16. P. 181.
134. De Varsovie // Gazette. 27.01.1708. №8. P. 86.
135. De Varsovie // Gazette. 27.04.1708. №21. P. 243.
136. De Varsovie // Gazette. 28.05.1706. №26. P. 301.
137. De Varsovie // Gazette. 28.08.1704. №39. P. 457.
138. De Varsovie // Gazette. 28.10.1700. №47. P. 573.
139. De Varsovie // Gazette. 28.10.1707. №47. P. 553.
140. De Varsovie // Gazette. 28.12.1705. №4. P. 38.
141. De Varsovie // Gazette. 29.05.1705. №26. P. 302.
142. De Varsovie // Gazette. 29.10.1706. №48. P. 569.
143. De Varsovie // Gazette. 29.10.1708. №47. P. 554.
144. De Varsovie // Gazette. 30.03.1702. №16. P. 182.
145. De Varsovie // Gazette. 30.04.1706. №22. P. 253.
146. De Varsovie // Gazette. 30.05.1708. №26. P. 303.
147. De Varsovie // Gazette. 30.10.1705. №47. P. 551.

148. De Varsovie // Gazette. 30.10.1705. №49. P. 574.
149. De Varsovie // Gazette. 30.11.1705. №53. P. 622.
150. De Varsovie // Gazette. 30.11.1706. №52. P. 613.
151. De Varsovie // Gazette. 30.12.1707. №4. P. 38.
152. De Varsovie // Gazette. 31.03.1706. №17. P. 194.
153. De Varsovie // Gazette. 31.12.1706. №4. P. 39.
154. De Vienne // Gazette. 25.02.1710. №7. P. 78.
155. Dictionnaire académique de la langue française in 2 vol. Paris, 1694. Vol. 2 & P. 112.
156. Evêchez donnez // Mercure Galant. 08.1708. P. 42.
157. Levasseur de Beauplan G. *Delineatio Generalis. Camporum Desertorum vulgo Ukraina cum adjacentibus Provinciis* 1650. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://likbez.org.ua/ua/boplan_1648.html

Література:

1. Ададуrow В. *Історія Франції, Королівська держава та створення нації*. Львів: Видавництво УКУ, 2002. 404 с.
2. Ададуrow В. “Наполеоніда” на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку XIX століття. / Вид. 2-ге, доп. і переробл. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету 2018. 624 с.
3. Борщак І. Гетьман Мазепа та тодішня французька преса // *Громадська думка*: Львів, 1920. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/100065>
4. Борщак І. *Триста років тому в Україні. За паризькою газетою «Gazette de France»* // Париж: Україна. Українознавство та французьке культурне життя, 1949. Вип.1. С. 35.

5. Борщак І. *Французький часопис про українські справи в рр. 1631-1647* // Львів: Діло, 18.04.1935. №102. С. 4.
6. Борщак І. *Французький часопис про українські справи в рр. 1631-1647* // Львів: Діло, 19.04.1935 №103. С. 4.
7. Гуржій О. *100 великих постатей і подій козацької України*. Київ: Арій, 2008. 464 с.
8. Крупницький Б. *Нація у козацькій Україні 18-го віку // Україна. Українознавство і французьке культурне життя*. Париж, 1952 - С. 605 – 608.
9. Крупницький Б. *Нація у козацькій Україні 18-го віку // Україна. Українознавство і французьке культурне життя*. Париж, 1952. С. 605-608.
10. Лагун Ю. *Gazette de France як джерело до української історії : від заснування видання до висвітлення в ньому подій Хмельниччини (1631-1648 рр.)*. Гуманітарний факультет. УКУ: Львів, 2021. С. 1-44. (попередня кваліфікаційна робота).
11. Лагун Ю. *Gazette de France як джерело до української історії в часи Хмельниччини (1648-1657 рр.)* / Гуманітарний факультет. УКУ: Львів, 2020. С. 1-43. (попередня кваліфікаційна робота).
12. Мацьків Т. *Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687-1709 рр.* Мюнхен: Український Вільний університет, 1988. 286 с.
13. Мелешенко. О. К., Черняков Б. І. *Журналістика Франції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1597>*
14. Павленко С. *Іван Мазепа*. Київ: Видавничий дім альтернативи, 2003. 315 с.
15. Сергієнко Г. Я. *Правобережна Україна: відродження козацької державності й визвольний рух проти панування Речі Посполитої (80–90-ті рр. XVII – початок XVIII ст.)* // Український історичний журнал. Київ, 1996. №3. С. 113.
16. Таирова-Яковлева Т. *Мазепа*. Москва: Молодая гвардия, 2007. 272 с.

17. Чухліб Т. *Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр.* 3-тє вид., випр. і доповн. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 433 с.
18. Чухліб Т. Козацтво Правобережної України у політичних планах королівського уряду Речі Посполитої (1675–1702 рр.) // *Спеціальні історичні дисципліни*. Київ: Інститут історії України, 1998. №2. С. 257.
19. Чухліб Т. Мазепинська Україна між Російською та Шведською коронами: дилема вибору протекції // *Український історичний журнал*. Київ, 2009. №. 2. С. 16-39.
20. Шевчук В. *Іван Мазепа*. Київ: Веселка, 1992. 132 с..
21. Шенк. Ф. Б. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе Политическая наука. Политический дискурс // *История и современные исследования*, Вып. 4. Москва, 2001. С. 4-17.
22. Kappeler A. *Vom Land der Kosaken zum Land der Bauern: Die Ukraine im Horizont des Westens vom 16. bis 19. Jahrhundert*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2020. 389 S.